МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 8.0533-з-4
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Набока Альона Юріївна
Керівник: д.психол.н., професор
кафедри психології Клопота Є.А.
Рецензент: к.психол.н Пучина О.В.

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня программа Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
к.психол.н., доцент. Н.О. Губа
«____»_____2024 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Набоці Альоні Юріївні

Тема роботи: Особливості професійного самовизначення старшокласників в умовах війни

керівник роботи Клопота Є.А.д.психол.н., профессор кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «24» 09 2024 року № 1446-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: на основі аналізу науково-психологічної літератури визначити особливості професійного самовизначення старшокласників; здійснити теоретичний аналіз; емпірично вивчити показники професійного самовизначення до та під час війни; здійснити аналіз особливостей професійного самовизначення старшокласників.

5. Перелік графічного матеріалу: 3 таблиці

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Клопота Є.А, професор		
Розділ 1	Клопота Є.А, професор		
Розділ 2	Клопота Є.А, професор		
Розділ 3	Клопота Є.А, професор		
Висновки	Клопота Є.А, професор		

7. Дата видачі завдання _____

Календарний план

№ з/п	Назви етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір і систематизація матеріалу	січень-лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над виступом	березень 2024 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень- червень 2024 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	серпень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	вересень 2024 р.	Виконано
7	Передзахист	жовтень 2024 р.	Виконано
8	Нормконтроль	листопад 2024 р.	Виконано

Студент_____А.Ю. Набока

Керівник роботи _____ Є.А. Клопота

Нормконтроль пройдено

Нормконтролер _____О.М. Гредінарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 63 сторінки, 3 рисунки, 50 джерел, 2 додатка.

Об’єкт дослідження: професійне самовизначення старшокласників.

Предмет дослідження: психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників.

Мета дослідження: визначити психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників в умовах війни.

Гіпотеза дослідження: психологічні характеристики професійного самовизначення будуть відмінними у старшокласників порівняно з довоєнними роками.

Методологічні та теоретичні основи дослідження: методологічною основою дослідження стали вихідні положення про сутність професійного самовизначення (Е. Шпрангер), психологічні проблеми професійного самовизначення (Т.М. Титаренко), соціально-психологічні фактори професійного самовизначення (Дж. Голланд); методологічні засади вивчення соціометричного статусу (Морено Я.).

Наукова новизна дослідження: обґрунтувати відмінності у професійному самовизначенні старшокласників під час війни і до неї; уточнити розуміння соціально-психологічних факторів професійного самовизначення старшокласників;

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані результати роботи можуть бути використані психологами, вчителями та іншими працівниками освітньої галузі у процесі роботи зі старшокласниками.

САМОВИЗНАЧЕНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН, ВІЙНА, ПРОФЕСІЙНА САМОВИЗНАЧЕНІСТЬ, ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ.

SUMMARY

Naboka A.U. Features of professional self-determination of high school students in the conditions war.

Object of research: professional self-determination of high school students

Subject of research: psychological features of the professional self-determination of high school students.

The purpose of the research: to determine the psychological features of the professional self-determination of high school students in war conditions.

The hypothesis of the research: psychological characteristics of the professional self-determination will be different in high school students compared to the pre-war years.

Research methods. In order to implement the tasks, the following methods were used: theoretical - analysis of scientific psychological literature; empirical - the method of T. M. Tytarenko "Personal resources of professional choice", "DISC methodology" by U. Marston; test J. Holland "Definition of professional personality type"

Scientific novelty of the study: for the first time, the differences in the professional field were theoretically substantiated self-determination of high school students during and before the war; the understanding of socio-psychological factors of the professional has been clarified; self-determination of high school students;

The practical significance of the research is that it is obtained the results of the work can be used by psychologists, teachers and by other employees of the educational sector in the process of working with high school students.

SELF-DETERMINATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS, PSYCHOLOGICAL STATE, WAR, PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION, PSYCHOLOGICAL FEATURES.

ЗМІСТ

ВСТУП……...……...7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ……10
1.1. Поняття та сутність професійного самовизначення …….……10
1.2. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників……13
1.3. Особливості професійного вибору старшокласників в умовах війни…...15
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН СТАРШОКЛАСНИКІВ…….....18
2.1. Війна як соціально-психологічний феномен…...……...18
2.2.Психологічні наслідки війни для дітей та підлітків…….....21
2.3. Особливості поведінки та психоемоційного стану старшокласників під час війни…….…….……...22
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ…….25
3.1. Опис методів дослідження ……...25
3.2.Результати емпіричного дослідження……...33
3.3. Психологічний тренінг для формування професійного самовизначення старшокласників……..……..40
3.4. Рекомендації для педагогів щодо сприяння формуванню професійного самовизначення старшокласників в умовах війни…….....49
ВИСНОВКИ …….....55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….58
ДОДАТКИ …….....64

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сутністю професійного самовизначення особистості є знаходження особистісних смислів в професійній діяльності.

Професійне самовизначення школяра – це виокремлення себе щодо прийнятих в суспільстві критеріїв, принципів і норм професійної діяльності. Правильний вибір професії старшокласниками важливий не тільки з позиції визначення індивідуальних життєвих планів на майбутнє, але й з точки зору розвитку суспільства в цілому.

Соціально-економічні зміни, що відбулися в українському суспільстві, а також новітні досягнення психолого-педагогічної науки потребують перегляду та переосмислення підходів до вирішення проблеми професійного самовизначення школярів, зокрема – пошуку факторів впливу, форм та методів активізації цього процесу. В українській психологічній науці професійне самовизначення розглядається через розгортання суб’єктності, що обумовлює формування ціннісно-смислової сфери майбутнього фахівця (О. Бондаренко, З. Карпенко, Г. Радчук, Т. Титаренко та ін.), а також воно обґрунтовується як процес розвитку суб’єкта праці на різних етапах його професійного розвитку Значний вклад в розробку проблеми професійного самовизначення внесли також такі вчені, як Е. Шпрангер, Ле Сенна, Дж. Голланд, Х. Тома, Г. Рівс, П. Ціллер, Д. Тіддеман, О 'Хар.

На професійне самовизначення старшокласників впливає безліч факторів. У підлітковому віці важливе місце займає спілкування, тому можна припустити, що одним із чинників професійного самовизначення старшокласників є їхнє положення в групі однолітків, або соціометричний статус.

Однак, до цього часу проблематика зв`язку професійного самовизначення школярів під час війни у психологічній літературі належного вирішення не одержала, бо недостатньо даних.

Отже, актуальність і недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми магістерського дослідження – «Особливості професійного самовизначення старшокласників в умовах війни»

Об’єкт дослідження: професійне самовизначення старшокласників.

Предмет дослідження: психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та емпіричне виявлення особливостей професійного самовизначення старшокласників в умовах війни.

Гіпотеза дослідження: психологічні характеристики професійного самовизначення будуть відмінними у старшокласників порівняно з довоєнними роками.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу науково-психологічної літератури визначити особливості професійного самовизначення старшокласників.

2. На основі методологічного аналізу визначити методи дослідження.

3. Емпірично вивчити показники професійного самовизначення до і під час війни.

4.Здійснити аналіз особливостей професійного самовизначення старшокласників.

Методологічні та теоретичні основи дослідження: методологічною основою дослідження стали вихідні положення про сутність професійного самовизначення (Е. Шпрангер), психологічні проблеми професійного самовизначення (Т.М. Титаренко), соціально-психологічні фактори професійного самовизначення (Дж. Голланд); методологічні засади вивчення соціометричного статусу (Морено Я.).

Методи та організація дослідження. З метою реалізації поставлених завдань було використано методи: теоретичні – аналіз наукової психологічної літератури; емпіричні – методика Т. М. Титаренко «Особистісні ресурси професійного вибору», «Методика DISC» У.Марстона;

тест Дж. Голланда «Визначення професійного типу особистості».

Вибірку дослідження склали 88 школярів (48 хлопців, 40 дівчат)з 2 ліцеїв м. Пологи Запорізької області, які сьогодні навчаються дистанційно, так як місто окуповане. З них 36 учнів – 9-х класів, 52 учні – 11-х класів Надійність та вірогідність дослідження забезпечувалися послідовною реалізацією теоретичних положень, застосуванням методів емпіричного дослідження, які відповідають валідності та надійності, співвідносяться з метою та завданнями дослідження.

Наукова новизна дослідження:

- вперше теоретично обґрунтовано відмінності у професійному самовизначенні старшокласників під час війни і до неї;

- уточнено розуміння соціально-психологічних факторів професійного самовизначення старшокласників;

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані результати роботи можуть бути використані психологами, вчителями та працівниками освітньої галузі у процесі роботи зі старшокласниками.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. Поняття та сутність професійного самовизначення

Професійне самовизначення — це складний, багатоаспектний процес, який охоплює усвідомлення особистістю своїх інтересів, здібностей, ціннісних орієнтацій, а також вибір і реалізацію професійного шляху, що відповідає її внутрішнім прагненням і можливостям. Це інтегративний процес, в якому важливу роль відіграють не лише психологічні, але й соціальні, економічні та культурні чинники.

Сутність професійного самовизначення полягає в осмисленні власних можливостей та інтересів. Усвідомлення своїх здібностей, талантів та інтересів є першим кроком у процесі професійного самовизначення. Це включає самопізнання, рефлексію щодо своїх сильних і слабких сторін, інтересів та мотивацій.

Не менш важливим є вибір професійної діяльності. На основі самопізнання особистість вибирає сферу діяльності, яка відповідає її інтересам та здібностям. Це вибір професії або галузі, де вона може реалізувати свій потенціал і отримувати задоволення від праці.

У сучасних вітчизняних дослідженнях проблема професійного самовизначення частіше вивчається та висвітлюється з точки зору формування готовності до вибору професій конкретного вузького напрямку: готовність до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності (В.Мачуський), формування готовності до вибору професії у сфері інженерно-технічних професій (О. Губенко, Н. Ковтуненко) та професій у сфері економіки та підприємництва (А. Калінська), готовність до вибору

професії вумовах МНВК (О. Мельник) тощо.

У зарубіжній психології також існує безліч напрямків і теорій професійного самовизначення. Представники таких структурних теорій (С.Аксельрод, Д. Міллер. Дж. Сьюпер, Д. Херм та ін.) в основному зосереджують свою увагу на професійному розвитку на різних етапах життя, пропонують схеми професійного самовизначення. Розробники мотиваційних теорій (В. Врум., А. Маслоу, Ф. Херуберг, Е. Роу та ін.) акцентують увагу на суб'єктивних особистісних факторах професійного самовизначення, підкреслюють активність самовизначення суб'єкта.

Теорії індивідуальності (К. Роджерс, Дж. Сьюпер, Л. Тайлер, Д.Тідеман, Д. Холланд та ін.) розкривають професійне самовизначення як процес реалізації «Я-концепції», вивчаючи вплив саморозуміння на професійний розвиток.

Відповідно до Д. Холланда професійне самовизначення людини детерміновано його персональними особливостями. Від виразності особистості тієї чи іншої риси, автор виділяє такі її типи: реалістичний, дослідницький, артистичний, соціальний, підприємницький і конвенціональний. Кожному з типів властиві різні орієнтації, на основі яких можна передбачити професійний вибір і, при необхідності, надати допомогу у виборі професії. Так, наприклад, реалістичний тип характеризується вираженим інтересом до фізичної активності, агресивністю, моторними здібностями, і у зв'язку з цим професійний вибір такої особистості схилятиметься у бік ремісничої, технічної, сільськогосподарської діяльності. Дослідницький тип, навпаки, відрізняється слабкою фізичною та соціальною активністю, відсутністю спрямованості на спілкування, і водночас, інтересом до абстрактних проблем; професійний вибір буде пов'язаний із заняттям у точних науках. я. Відповідно до шести типів особистості дослідник виділяє шість однойменних типів соціального середовища індивідуума. Успішність професійного вибору та професійної діяльності загалом багато в чому залежить від ступеня узгодженості особистісного типу та типу соціального

оточення, з яким людина взаємодіє [2]

Сучасна психолого-педагогічна література містить досить великий теоретичний та практичний матеріал стосовно проблеми готовності людей до різних видів діяльності, багато досліджень стосовно змісту та структури готовності. Проте готовність до професійного самовизначення на етапі навчання в старших класах закладів загальної середньої освіти вивчена недостатньо.

На думку В. Мачуського, готовність учнів старших класів до вибору професії є інтегральним особистісним утворенням, що включає в себе стійке прагнення до певної професійної діяльності (виконання професійних завдань), наявність відповідних знань, вмінь та навичок та комплексу індивідуальних психофізіологічних характеристик, які зумовлюють успішну професійну діяльність. Готовність до професійного самовизначення В. Мачуського включає когнітивний, мотиваційний, практично-оперантний, психологічний, креативний та самооцінковий компоненти [19].

Психодинамічний напрям, що у своїй теоретичній основі ґрунтується на роботах З. Фрейда, звертається до вирішення питань детермінації професійного вибору і задоволеності особистості професією з визнання визначального впливу на подальшу долю людини її раннього дитячого досвіду. З. Фрейд вважає, що фаховий вибір, і наступна професійна поведінка людини зумовлені низкою чинників:

1) структурою потреб, що сформувалась у ранньому дитинстві;

2) досвідом ранньої дитячої сексуальності;

3) сублімацією як суспільно корисним усуненням енергії основних потягів й як процес захисту від захворювань через фрустрації основних потреб;

4) проявом комплексу маскулінності (З. Фрейд), «заздрості до материнства»(К. Хорні), комплексу неповноцінності (А. Адлер) [15].

Запропонований О. Мельником принцип активного професійного орієнтування учнів розширює розуміння сутності професійного самовизначення особистості, вчений розкриває значимість і незавершеність прикінцевого процесу професійного самовизначення – самовдосконалення, акцентуючи увагу на його нескінченності і домінуванні. В основі сутності принципу активного професійного орієнтування особистості лежить перехід від зовнішнього контролю й об’єктивно заданих норм, правил і приписів до особистісної та професійної самовимогливості [21, 22].

О. Тополь під професійним самовизначенням розуміла консолідоване особистісне утворення, яке включає спрямованість на певну професійну діяльність (мотиви, інтереси, потреби), професійну самосвідомість (здатність до саморегуляції, саморозвитку та самоосвіти), професійно-оперантну підструктуру (наявність спеціальних знань, умінь, навичок), комплекс індивідуально-типологічних особливостей і професійно-важливих якостей, що забезпечують ефективне та успішне виконання конкретної професійної діяльності [36].

1.2. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників

Існування проблеми професійного самовизначення пов'язане із протиріччям між системою зовнішніх стимулів, що характеризують практику роботи шкіл, і системою реально діючих мотивів старшокласників.

Проблема формування мотиваційної сфери старшокласників не в тому, що вони формально опанували моральними цінностями, які склалися в суспільстві, нормами і правилами поведінки, а в усвідомленні цих вимог, норм і правил, утворенні на їх основі індивідуальних переконань, що забезпечує соціальну активність, діяльнісну позицію кожного школяра стосовно свого майбутнього. Тобто, тільки наявність сформованої потреби в оволодінні конкретною предметною діяльністю конкретним видом праці

робить вибір професії мотивованим і утворює механізм свідомого вибору професії.

Професійне самовизначення найчастіше визначається як вибір людиною напряму і змісту свого подальшого розвитку, сфери та засобів реалізації індивідуальних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення своєї життєвої мети та моральних цінностей; це - цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення [1]. На професійне самовизначення особистості впливають соціально - економічні умови, міжособистісні взаємини, вікові особливості, ситуативні чинники, але провідне значення в професійному самовизначенні належить самій особистості, її активності, відповідальності за своє становлення. Професійне самовизначення є важливим чинником самореалізації особистості в конкретній професії та і в культурі взагалі. Постійний пошук свого місця у світі професій дозволяє особистості знайти сферу діяльності для повної самореалізації [2].

Професійне самовизначення здійснюється впродовж всього професійного життя: особистість постійно рефлексує, переосмислює своє професійне буття і самоствердкується в професії [3].

У старшому шкільному віці відбувається активне дорослішання організму, формується особистість, пізнавальна, емоційна, мотиваційна сфера, в ієрархії ціннісних орієнтацій старшокласників на першому місці стоять професійна самореалізація, інтелектуальний розвиток і творчі можливості; проте, ціннісні орієнтації є повністю сформованими лише у третини старшокласників, у 24% з них вони тільки починають формуватися, значна частина старшокласників (39%) ще не усвідомлюють свою життєву позицію, не визначили свого особистого ставлення до цінностей навколишнього світу [9].

Разом з тим, у цей період людина має зробити один із найвідповідальніших особистісних виборів у своєму житті – вибір

майбутньої професії. Саме тому дослідження, на основі яких можна оптимізувати професійний вибір особистості, завжди будуть актуальними та необхідними. Зважаючи на актуальність вищеназваної проблеми, метою дослідження є виявлення психологічних особливостей професійного самовизначення старшокласників.

1.3. Особливості професійного вибору старшокласників

Процес вибору досить складний для підлітків. Додає стресу й тиск із боку оточення, нестабільність теперішнього та невідомість майбутнього. Тому батькам важливо знайти баланс між своїми порадами та переконаннями й уподобаннями самих дітей. Також дорослі мають розуміти, що підходи до вибору професії тоді й зараз змінилися. Не обов'язково після школи всім одразу вступати до університетів або ж усе життя працювати на одній роботі, адже зараз суспільство відходить від моделі «одна професія на все життя».

Така модель була популярною в СРСР. У результаті люди не прислухалися до власних відчуттів, працювали роками на роботі, яка їм не подобалась, і боялися щось змінити, адже так працює ціла система. Та й зараз маємо не досить хорошу статистику від сучасних українських вишів. За деякими оцінками, лише приблизно 20 % випускників після закінчення навчання працюють за спеціальністю, інші – продовжують пошуки. Тож не варто акцентувати на тому, що вибір професії – це незмінний шлях на все майбутнє, адже це заведе підлітків у глухий кут [16].

Важливо зауважити, що вибір як явище – це непростий процес, який потребує часу. Нерідко й самим дорослим буває складно обирати; фізіологічно в підлітків нерівномірно розвиваються частини мозку. Зокрема, префронтальна кора, яка відповідає за усвідомлення, прогнозування, розуміння своїх емоцій, почуттів, ще не до кінця сформована. А закінчує формуватися цей інструмент аналізу орієнтовно у 21–23 роки. Тож у час, коли настрій підлітка постійно змінюється, а усвідомлення та прогнозування

ще розвиваються, дорослі очікують швидкого ухвалення рішень. А ще краще – визначитися зі «справою всього життя». Це так не працює.

Ще однією причиною ускладнення вибору є зміна світових тенденцій. Якщо раніше в часи СРСР через відповідну політику людина відчувала себе гвинтиком у системі, була позбавлена індивідуальності й могла пропрацювати на одній роботі все життя, то зараз це змінилося. У нас є свобода та різноманіття. З одного боку, це добре, адже є можливість вибору. А з іншого – це додає ще більше вагань, нерозуміння, спонукає до довшого обдумування.

Додають стресу й постійні зміни у світі. Старі професії зникають, з'являються нові. І, поки самі дорослі вагаються і сумніваються, вони очікують від підлітка, що він сяде, подумає і за один вечір безпомилково вирішить свій шлях, який гарантовано приведе до щастя. Але це може сприяти тому, що підлітки ухвалять рішення не на основі власних уподобань, а лише, щоб швидше позбутися тиску [24].

Отже, аналізуючи погляди різних учених, які намагалися вивчити проблему професійного вибору, випливає, що професійне самовизначення – це не лише процес прийняття рішень щодо вибору професійної діяльності, але й одна з форм активності особистості, за якої вона виступає суб'єктом власної життєдіяльності. Професійне самовизначення відображається в ієрархічній структурі мотиваційної сфери особистості, а також виявляється в її цілеспрямованих вчинках і поведінці, переживається на емоційному рівні у формі інтересу, бажання, захоплення, покликання, відчуття перспективи тощо. Разом з тим, професійне самовизначення особистості не можна розуміти як дію, до якої людина готується все життя і, здійснивши яку, вона може вважати себе повністю зреалізованою.

Вітчизняні дослідження цієї теми переважно зосереджені на формуванні готовності до вибору професії у вузьких сферах (технічні, інженерно-технічні, економічні професії тощо) та в конкретних умовах, що свідчить про практичну спрямованість досліджень. Зарубіжні ж підходи

охоплюють ширший спектр аспектів, включаючи професійний розвиток протягом життя (структурні теорії), суб'єктивні мотиваційні чинники (мотиваційні теорії), а також реалізацію особистісних якостей та «Я-концепції» (теорії індивідуальності).

Згідно з типологією Д. Голланда, успішність професійного вибору залежить від відповідності між типом особистості (реалістичний, дослідницький, артистичний, соціальний, підприємницький, конвенціональний) та соціальним середовищем. Це підкреслює важливість врахування особистісних характеристик і факторів середовища для досягнення гармонійного професійного розвитку.

Також, з огляду на всі чинники, варто зменшити тиск на підлітків, більше розмовляти з ними, підтримувати; не казати, що вони обирають усе своє життя, а розглядати цей період як спробу чи експеримент, де є місце помилкам та новому досвіду; показати підліткам різноманітність професій. Добре працює власний приклад: можна розповісти дитині про свій фах, чим він цікавий для вас, чому ви його обрали, як ви це робили тощо. Також можна поїхати з дитиною на екскурсію до підприємств, щоб наочно показати, як усе працює. Водночас свободу вибору потрібно залишити все ж таки за дитиною.

РОЗДІЛ 2
ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Війна як соціально-психологічний феномен

Війна – це складні та сумні події, які спонукають людей різних вікових категорій постійно думати про збереження власного життя, а також життя рідних людей. Під дією постійних негативних переживань, емоційних потрясінь, які люди відчувають, опинившись у таких складних умовах, у багатьох людей змінюються погляди на життя, переконання, цінності та в цілому уся картина світу [6].

В умовах воєнних дій діти та дорослі зазнають як фізичного, так і психологічного насильства. Вплив даних подій на психіку значною мірою впливає на емоційну сферу людей. Безперечно, особливо діти є найбільш чутливими до подібних ситуацій, тому в цей час приділяється увага вивченню питання про те, що насправді відбувається з психологічним здоров’ям дитини, яка пролонгований час перебуває в ситуації воєнного конфлікту, чи здатна її емоційна сфера витримувати високий рівень постійного напруження.

Підлітки, що знаходяться в умовах війни, виявляються заручниками складної ситуації. Будучи найбільш незахищеними верствами населення, вони найбільш гостро реагують на процеси адаптації, опинившись у складній ситуації. Ситуація широкомасштабної війни змушує підлітка адаптуватися до неї на тлі можливих порушень у розвитку однієї з основних сфер для даного віку, тобто психоемоційної сфери [7]. Погіршення психоемоційного стану дитини відбувається в результаті постійного переживання нею емоцій негативної модальності (страх, сум, гнів тощо).

Однак слід пам’ятати, що не тільки екстремальна ситуація війни впливає на виникнення психогенних порушень у дитини, а й індивідуально-психологічні особливості особистості підлітка також здатні загострювати емоційні реакції та стан в цілому. Порушуючи нормальне життя дитини, психічна травма, яка набуває особистісного забарвлення, виявляється для неї складною травматичною подією [3]. У надзвичайних умовах війни виникає багато стресорів, котрі травмують психіку, непристосовану до таких умов. Найпоширеніші серед них – це звуки сирен тривоги, що сповіщають про загрозу повітряних чи артилерійських обстрілів, радіаційну чи хімічну небезпеку, звуки стрільби і вибухів, безперервний перегляд новин, переживання за себе і рідних, страх перед неочікуваними загрозами для життя, неможливість вплинути на ситуацію. Напруження не зникає навіть тоді, коли настає період затишшя, адже невідомо, що буде в наступну хвилину [28].

Травми воєнних конфліктів особливо сильно впливають на підлітків, саме вони в цьому віці сприймають усе, а тим паче негативний досвід, болючіше, ніж старші люди [5]. Й хоча підлітки володіють величезним потенціалом життєстійкості, це зовсім не означає, що вони не можуть відчувати негативні наслідки війни на собі. Навпаки, вони є найбільш вразливою до таких умов групою [28]. Такий досвід проявляється у них гострими емоційними реакціями, страхом, тривожністю, істериками, перепадами настрою, станом ступору, надмірним збудженням, агресією, схильністю до насильства, втратою здатності співпереживати, асоціальною поведінкою, посттравматичними стресовими розладами, відсутністю прагнення мріяти та воліти до будь-чого, замкнутістю, соціальною дезадаптацією, небажанням ділитися особистими проблемами з рідними, а іноді й просто розмовляти з ними на нейтральні теми. Зазначимо, що підлітковий вік вважається перехідною фазою розвитку особистості, яка знаходиться між дитячим періодом і дорослістю, тому така фаза охоплює досить тривалий етап життя. Це одна з найкритичніших та найунікальніших

стадій життя, що сповнена новими враженнями, цікавими й особистісно забарвленими подіями, хвилюваннями, бурхливими емоціями, ентузіазмом [8]. Однією з найголовніших характеристик підліткового періоду є соціалізація. Це дуже важливий етап у становленні підлітка, але нерідко він постає надто гостро, коли дитина, відстоюючи свої позиції та власноруч окреслені кордони, переходить на бунтарську поведінку – в неї починається емоційний вербальний конфлікт із близькими, вона не сприймає їхні погляди, вимоги до неї як до члена сім'ї, вважаючи їх несправедливими, відмовляється виконувати свої обов'язки, критикує цінності й поради старшого покоління. Також в організмі дитини безперервно відбуваються різноманітні фізіологічні зміни, їй доводиться звикати до життя із ними, а на початкових етапах це може викликати стрес.

Сьогодні, коли в країні триває війна, відбуваються політичні, соціально-економічні, культурні зміни, починається переосмислення цінностей, норм і законів моралі. Як наслідок, відзначають деформаційні процеси становлення особистості, що ускладнює особистісне та професійне самовизначення. Складність процесу професійної спрямованості сьогоднішніх старшокласників полягає в тому, що їхня життєва ситуація суттєво змінилась і в свої плани на майбутнє потрібно вносити корективи, які не планувались раніше. Крім того, війна критично вплинула на стан психічного здоров'я школярів та їхній особистісний розвиток. Результати досліджень свідчать про те, що в багатьох випадках у старшокласників, які пережили події, що були для них травматичними, формується комплекс «жертви», який робить для них суб'єктивно недоцільним набуття освіти[28]. Значимі життєві цінності починають здаватись їм майже недосяжними, немає внутрішньої активності у подоланні перешкод, все ніби втрачає сенс. Тому в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення в процес професійної орієнтації необхідно внести заходи, спрямовані на розвиток і активізацію особистісних ресурсів учнів, збереження їх у статусі ефективних суб'єктів діяльності, здатних до побудови проєкту власного професійного

майбутнього.

2.2. Психологічні наслідки війни для дітей та підлітків

Дослідники наголошують, що в осіб підліткового віку ще не на достатньому рівні сформовані механізми психологічного самозахисту, саме тому діти цього вікового періоду не до кінця вміють мінімізовувати негативні переживання, через що вони піддаються загрозі цілісності особистості та незадоволеності базових потреб, однією з основних серед яких є потреба безпеки [8]. Інформації, яка стосується війни і її впливу на психічний та емоційний стан людей, є безліч. Існують також і дослідження, що показують, якими можуть бути наслідки воєнних дій для осіб, котрі проживають або проживали раніше на територіях, де вони ведуться.

Одним із таких є дослідження, проведене С. Мурті та Лакшмінараяном у 2006 році. Вони вивчали ментальне здоров'я дітей, що проживали в Ізраїлі, Ічкерії, Уганді, Камбоджі, Афганістані, Шрі-Ланці, Палестині, Іраку, Лівані, Сомалі, Руанді, на Балканах у період проходження там воєнних дій [39]. Вчені стверджують, що саме для дитячої психіки наслідки такого роду подій є довготривалими. Також вони зазначили, що інтенсивність душевної травми залежить від тривалості дії воєнного конфлікту на дитину, тобто чим він довший, тим більш негативними будуть для неї результати. Нерідко можуть розвиватися різні форми дезадаптації – соціальна, фізична, психологічна, песимістичні погляди на навколишню дійсність, поведінкові розлади, нормалізоване сприйняття насилля, незмога повірити у щасливе майбутнє. І чим довше триватиме війна, а підлітки перебуватимуть всередині неї, тим серйознішими й складнішими будуть симптоми, одними із найжахливіших з яких є затяжні депресії, ПТСР [4].

Дослідники зі США та з медичної школи в Єрусалимі підтверджують, що довготривалий вплив війни несе жахливі наслідки для здоров'я та морального стану людини.

У підсумку можуть розвиватися стрес, депресія, посттравматичний стресовий розлад, залежності різного роду, психічні розлади, різноманітні недуги, проблеми із фізичним здоров'ям тощо [35]. Доведено, що в Україні станом на даний час через війну 75% дітей піддались психологічній травматизації. Це означає, що більшість українських дітей зазнала впливу воєнних дій. Наслідки їх проявляються замкнутістю, зниженням бажання контактувати та спілкуватись з оточуючими, погіршенням пам'яті, порушенням сну, появою нічних жахіть, результатом чого є соціально-психологічна дезадаптація та значніші розлади психіки [30]

2.3. Особливості поведінки та психоемоційного стану старшокласників під час війни.

Життя в середовищі, де відбувається війна і де на людину чекає постійна небезпека,впливає на емоційну та психічну стабільність будь-кого, зокрема підлітків, адже це вже і немаленькі діти, котрі поки що не розуміють усю серйозність і трагічність ситуації, що склалася, і не дорослі люди зі сформованою психікою,які здатні витримати сильне навантаження.

Багато із них саме в цей час зіткнулися із жахливими наслідками подій такого роду вперше. Втрата близьких людей (смерть близької людини вважається однією з найтравматичніших подій для дитини загалом) і скорбота за ними, відокремленість від рідних, зміни поглядів на життя, вимушені переїзди, потреба у пришвидшеному дорослішанні – усі ці чинники можуть негативно вплинути на ще не до кінця сформовану дитячу психіку, яка поки що не здатна витримувати сильні навантаження, та значною мірою похитнути її [35]. Наслідки війни і її вплив на формування особистості дитини відображено у працях і дослідженнях Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинського.

Згадаймо, що підлітковий вік вважається перехідною фазою розвитку особистості, яка знаходиться між дитячим періодом і дорослістю, тому така фаза охоплює досить тривалий етап життя. Це одна з найкритичніших та найунікальніших стадій життя, що сповнена новими враженнями, цікавими й особистісно забарвленими подіями, хвилюваннями, бурхливими емоціями, ентузіазмом [8]. Однією з найголовніших характеристик підліткового періоду є соціалізація. Це дуже важливий етап у становленні підлітка, але нерідко він постає надто гостро, коли дитина, відстоюючи свої позиції та власноруч окреслені кордони, переходить на бунтарську поведінку – в неї починається емоційний вербальний конфлікт із близькими, вона не сприймає їхні погляди, вимоги до неї як до члена сім'ї, вважаючи їх несправедливими, відмовляється виконувати свої обов'язки, критикує цінності й поради старшого покоління.

Також в організмі підлітка безперервно відбуваються різноманітні фізіологічні зміни, їй доводиться звикати до життя із ними, а на початкових етапах це може викликати стрес. Емоційну нестійкість також підсилює явище статевого дозрівання, внаслідок чого з'являється інтерес до протилежної статі, закоханість, романтичні бажання, статевий потяг, перші стосунки, що, звісно, є ще однією важливою особливістю цього етапу розвитку [2]. Аналізуючи вплив чутливості підлітків до сприйняття ними негативних соціально-психологічних чинників, варто звернути увагу на дослідження О. Бондаренка, Л. Боярина, О. Кокуна, І. Ващенка. Дослідники наголошують, що в осіб підліткового віку ще не на достатньому рівні сформовані механізми психологічного самозахисту, саме тому діти цього вікового періоду не до кінця вміють мінімізовувати негативні переживання, через що вони піддаються загрозі цілісності особистості та незадоволеності базових потреб, однією з основних серед яких є потреба безпеки [8].

Інформації, яка стосується війни і її впливу на психічний та емоційний стан людей, є безліч. Існують також і дослідження, що показують, якими можуть бути наслідки воєнних дій для осіб, котрі проживають або проживали раніше на територіях, де вони ведуться. Одним із таких є дослідження,

проведене С. Мурті та Р. Лакшмінараяном у 2006 році. Вони вивчали ментальне здоров'я дітей, що проживали в Ізраїлі, Ічкерії, Уганді, Камбоджі, Афганістані, Шрі-Ланці, Палестині, Іраку, Лівані, Сомалі, Руанді, на Балканах у період проходження там воєнних дій [35].

Вчені стверджують, що саме для підліткової психіки наслідки таких болючих подій є довготривалими. Також вони зазначили, що інтенсивність душевної травми залежить від тривалості дії воєнного конфлікту на дитину, тобто чим він довший, тим більш негативними будуть для неї результати. Нерідко можуть розвиватися різні форми дезадаптації – соціальна, фізична, психологічна, песимістичні погляди на навколишню дійсність, поведінкові розлади, нормалізоване сприйняття насилля, незмога повірити у щасливе майбутнє. І чим довше триватиме війна, а підлітки перебуватимуть всередині неї, тим серйознішими й складнішими будуть симптоми, одними із найжахливіших з яких є затяжні депресії, ПТСР. Дослідники із США та з медичної школи в Єрусалимі підтверджують, що довготривалий вплив війни несе жахливі наслідки для здоров'я та морального стану людини. У підсумку можуть розвиватися стрес, депресія, посттравматичний стресовий розлад, залежності різного роду, психічні розлади, різноманітні недуги, проблеми із фізичним здоров'ям тощо [30].

Отже, можна впевнено заявити що в Україні станом на даний час через війну 75% дітей піддались психологічній травматизації. Це означає, що більшість українських дітей зазнала впливу воєнних дій. Наслідки їх проявляються замкнутістю, зниженням бажання контактувати та спілкуватись з оточуючими, погіршенням пам'яті,зникненням інтересу до того, що мало колись значення для дитини, порушенням сну, появою нічних жахіть, результатом чого є соціально-психологічна дезадаптація та значні розлади психіки. [30].

РОЗДІЛ 3
МЕТОДИКА ТА АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГОСАМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1.Опис методів дослідження

Проведене анкетне дослідження старшокласників показало, що життєва перспектива у досліджуваних молодих людей під час війни, пов’язана з почуттями дорослості та самостійності у виборі. Зокрема, наведемо більш конкретні дані, що допоможуть зрозуміти статевовікову специфіку уявлень про життєву перспективу у старшому шкільному віці.

В опитуванні взяли участь 88 осіб (48 хлопців, 40 дівчаток) з 2 ліцеїв м. Пологи Запорізької області. З них 36 учнів – 9-х класів, 52 учні – 11-х класів

Як ми вже зазначили, старший шкільний вік характеризується активним формуванням так званого відчуття дорослості, яке є показником певного рівня самосвідомості і грає важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій старшокласників.

Першою, з використаних методик, була взята модифікована версія опитувальника Т.М. Титаренко «Особистісні ресурси професійного вибору». Опитувальник складається із п'яти шкал: «автономність»;«інформованість»; «орієнтація в часі»; «прийняття рішення»;«емоційне ставлення». Питання окремих шкал розподілено у методиці у випадковому порядку.

За інструкцією учням пропонується низка тверджень про особливості ваших уявлень про світ професій. Якщо вони згодні з тим, що написано у твердженні, то в бланку листа відповідей поставте знак «+», якщо не згодні, то знак «-».

Відповісти необхідно на всі запитання. У методиці присутні шкали. Коротка характеристика шкал:

*Автономність

Визначається такими параметрами: розуміння цілісності своєї особи;прагнення реалізувати можливість у практичних діях, мати глибокі знання та навички хоча б в одній області. Загальна орієнтація успіху.

Знання кроків, які необхідно зробити для набуття знань та навичок. Прийняття відповідальності за власні дії. Самостійний досвід планування своїх учинків, уміння співвідносити свої дії з вимогами суспільства. Вміння прогнозувати професійне зростання; однорідність професійних переваг протягом тривалого часу.

Власна активність у отриманні інформації та виборі професійного шляхи. Компроміс між бажаннями та можливостями, усвідомлення необхідності таких компромісів. Для виникнення основних ознак автономності необхідний певний набір новоутворень:

— людина повинна відчути свою незалежність від батьків (у справах, думках, вчинках);

— від зовнішньої детермінації своєї поведінки він повинен перейти на самодетермінацію;

— він повинен усвідомлювати свій ідеальний образ Я-концепції і прагнути його досягненню.

*Інформованість

Оцінюється ступінь поінформованості про світ професій загалом; про окремих професіях чи групах професій. Поняття «інформованість про світ професій» включає таке:

— усвідомлення підрозділу світу професій з предмету та цілям праці,

— знаряддям виробництва;

— знання понять культури праці, трудової дисципліни, структури підприємства, принципи оплати;

— знання окремих професій;

— знання або практичні вміння, що стосуються набуття професії,

пошуку та надходження на роботу, необхідного рівня освіти для різних професій; як утриматися на роботі, як удосконалювати свій професіоналізм.

Передбачається, що великий обсяг інформації про світ професій загалом мають мати школярі четвертого класу. У четвертому класі сформованість професійної позиції характеризується рядом показників:

— позитивне ставлення до будь-якого виду праці;

— певний рівень поінформованості щодо основних масових професій;

— уміння розрізняти зв'язки між професіями, відображені у класифікації;

— уміння виокремлювати основні вимоги професії до людини;

— прагнення самооцінки у тих професійного самовизначення.

Інформованість про окремі професії чи групи професій включає знання про фізичні та соціально-економічні умови роботи за професією, вимоги професії до людини (психофізіологічні особливості, пізнавальна сфера, особистісні якості), вимоги до рівня освіти, можливості здобуття освіти; перспективи професійного зростання; знання соціально-економічних потреб суспільства, конкретного регіону та потреби в кадрах окремих підприємств.

*****Прийняття рішення. Важливою умовою розвитку вміння приймати рішення є автономність та самостійність людини, коли вона бере на себе відповідальність за рішення та його наслідки, коли він в змозі самостійно висувати та оцінювати альтернативу.

Для того, щоб приймати ефективні рішення, що враховують усі фактори ситуації та її перспективи, важлива наявність певних якостей, здібностей, знань та навичок, основними серед яких є наступні:

— допитливість, цікавість – бажання та вміння збирати та накопичувати інформацію;

— передбачення, передбачливість – здатність передбачати проблеми та заздалегідь готувати альтернативи;

— здоровий глузд, проникливість – здатність співвіднести наявну

інформацію з розглянутою проблемою та оцінити її;

— рішучість – здатність поручитися за прийняте рішення та взяти на себе відповідальність за нього;

— делегування повноважень – уміння ефективно розділити авторитет та відповідальність із колегами;

— планування – вміння розробити для колективу реальний, конкретний та дієвий план вирішення проблеми;

— оцінка ризику – здатність оцінити потенційний ризик ухваленого рішення;

— відповідальність за ризик – здатність оцінити ризик та взяти відповідальність на себе;

— контроль – здатність отримати у процесі вирішення проблеми саме той результат, який планувався.

*****Планування («орієнтація у часі»). Передбачає оцінку тимчасової перспективи у професійному плані: «Ким я буду?», «Де я буду вчитися?», «Перша робота, подальші перспективи», шляхи та засоби досягнення найближчих життєвих цілей: ознайомлення, проба сил, самоосвіта; оцінка ймовірних зовнішніх перешкод, своїх можливостей та запасних варіантів.

Включає також здатність виділяти події, що є одиницями аналізу життєвого та професійного шляху (надходження на навчання, вибір та зміна роботи і т. д.). Аналіз чи прогноз конкретних подій дозволяють людині скласти цілісне уявлення про своє життя, його минуле, сьогодення та майбутньому.

*Емоційне ставлення до ситуації вибору професії. Включає ставлення до різних професій, професійних груп та до необхідності ухвалення рішення про вибір професії. Цей показник включає у собі як ставлення до різних варіантів вибору, а й ставлення до планування, до того, що треба ухвалити якесь рішення, ставлення до відповідальності за рішення, до того що при цьому треба проявляти активність, йти на компроміс і т. д. Емоційний компонент професійної готовності виражається у загальному настрої людини

і тісно пов'язаний з емоційним компонентом зрілості особистості, який проявляється у позитивному емоційному настрої, життєвий оптимізм, емоційна врівноваженість та вміння переносити невдачі. Відсутність емоційного ставлення часто говорить не про зайву раціональності, а про відсутність значущості для людини ситуації прийняття рішення[26].

Наступною ми обрали «Методику DISC» Вільяма Моултона Марстона.

У 20-х роках XX ст.. відомі психологи Карл Густав Юнг та В. Марстон (окремо один від одного) займалися пошуком причин повторюваної поведінки людей. Вони дійшли висновку, що наша поведінка ґрунтується на вихованні, досвіді і соціалізації: якщо певна стратегія була успішна одного разу, ми використовуємо її знову і знову. Саме тому можна говорити про типи особистості, які володіють стійким набором характеристик.

Дослідження Вільяма Марстона й лягли в основу моделі DISC. Психоаналітик вважає, що існує два типи людей: екстраверти, яким важливо перебувати в центрі уваги, й інтроверти, для яких важлива рефлексія.

Крім того, людей можна розділити за пріоритетами. Для цілеорієнтованої (або орієнтованої на завдання) особистості головне — за всяку ціну досягти запланованого. Людиноорієнтований тип намагається оточити себе людьми, яких він цінує, і які цінують його. Так ми отримуємо чотири комбінації, що описують типи особистості за DISC.

Основа DISC – це «Квадрант Психології Марстона» – система координат, до якої розподілені на 4 DISC-фактори: D – домінування, I – вплив, S – сталість, C – відповідність.(Дод. Б)

Останнім у нашому експерименті став тест Дж. Голланда «Визначення професійного типу особистості»(Дод. А)

Тест складається із 42 пар професій. З кожної пари вам потрібно вибрати одну професію. Завдання учнів – у своїх зошитах поставити порядковий номер відповіді та поруч вказати варіант обраної вами відповіді "А" або "В". Наприклад, у першій парі, якщо ви вибрали професію інженера-технолога, записуєте – 1А, якщо вашу перевагу віддано професії інженера-

конструктора, відповідь 1В. Аналогічно у другій парі професії електро, радіотехнік відповідатиме запис 2А, а професії лікар-терапевт 2В.

Під час роботи над змістом тесту учням даються роз'яснення, пов'язані з особливостями тієї чи іншої професійної діяльності.

Для підрахунку балів необхідно відзначати у своєму листку відповідей збігу за шістьма шкалами таблиці. Чим більше збігів з одним із шести типів шкал, тим більше ваша схильність до тому чи іншому виду діяльності. На початку відзначаються збіги щодо першій шкалі та підраховується сума балів(за кількістю збігів), потім другий і т.д.[28].

Інтерпретація результатів

І. реалістичний - воліє працювати з речами, а не з людьми. Це несоціальний, емоційно стабільний тип. Орієнтований на сьогодні, певне. Займається конкретними об'єктами та їх використанням (речі, інструменти, техніка). Добре пристосовується до оточення, пластичний, працьовитий. У структурі Здібностей переважає невербальні, тобто математичні. Люди, що відносяться до цього типу, воліють виконувати роботу, що вимагає сили, спритності, рухливості, гарної координації рухів, навичок практичної роботи. Результати праці професіоналів цього відчутні і реальні – їхніми руками створено весь навколишній предметний мир. Люди реалістичного типу охочіше роблять, ніж кажуть, вони наполегливі і впевнені в собі, в роботі віддають перевагу чітким і конкретним вказівки. Дотримуються традиційних цінностей, тому критично відносяться до нових ідей. Віддає перевагу заняттям, що вимагають конкретності, чіткості (оператор ПК, технік, шофер, ювелір, автомеханік, фермер інженер та ін.).

Близькі типи: інтелектуальний та конвенційний.

Протилежний тип: соціальний.

ІІ. інтелектуальний (дослідницький) – орієнтований на працю з ідеями та з речами (об'єктами). Притаманна як пластичність, так і ригідність у діях. Характеризується як допитливий, методичний (система у роботі), любить працювати поодинці. Відрізняється цілеспрямованістю, наполегливістю,

терплячістю. Віддає перевагу вишукувальні професії (дізнатися, розпізнати). Людей, які належать до цього типу, відрізняють аналітичні здібності, раціоналізм, незалежність та оригінальність мислення, вміння точно формулювати та викладати свої думки, вирішувати логічні завдання, генерувати нові ідеї. Вони часто обирають наукову та дослідницьку роботу. Їм потрібна свобода для творчості. Робота здатна захопити їх настільки, що стирається грань між робочим часом та дозвіллям. Світ ідей для них може бути важливішим, ніж спілкування з людьми. Матеріальне благополуччя їм зазвичай не першому місці. Рекомендовані професії - метеоролог, науковець, автор науково - популярних книг та статей, фізик, хімік, хірург, біолог та ін.)

Близькі типи: реалістичний та артистичний.

Протилежний тип: заповзятливий.

III. соціальний - орієнтований на спілкування, взаємодію з інших людей. Потребує контактів, не терпить усамітнення. Вважає за краще працювати з людьми, а не з речами. Відповідальний, терплячий, емпатичний. Розвинені вербальні здібності, підвищена пристосованість «пластичність» до мінливої обстановки. Професії (сфери діяльності) - навчання, лікування, обслуговування тощо. Люди, що відносяться до цього типу, воліють професійну діяльність, пов'язану з навчанням, вихованням, лікуванням, консультуванням, обслуговуванням. Люди цього типу гуманісти, чутливі, активні, орієнтовані на соціальні норми, здатні зрозуміти емоційний стан іншої людини. Для них характерно гарний мовний розвиток, жива міміка, готовність прийти на допомогу. Матеріальне благополуччя для них зазвичай не на перше місце.

Професії, що рекомендуються: вчитель, викладач, психолог, логопед, священнослужитель, лікар, продавець та ін.)

Близькі типи: артистичний та заповзятливий.

Протилежний тип: реалістичний.

IV. конвенційний – віддає перевагу чітко структурованої діяльності Обирає такі цілі та завдання, які чітко підтверджуються суспільством та

звичаями. Пов'язаний із традиційними видами діяльності – канцелярськими, конторськими. Практичний, має стереотипи, він не оригінальний. Характерні: консерватизм, ригідність, але має гарні навички спілкування, а також моторними навичками. Наполегливий, практичний, дисциплінований, сумлінний. Переважають невербальні здібності, прекрасний виконавець. Люди цього типу зазвичай виявляють схильність до роботи, пов'язаної з обробкою та систематизацією інформації, наданої у вигляді умовних знаків, цифр, формул, текстів (ведення документації, встановлення кількісних співвідношень між числами та умовними знаками). Вони відрізняються акуратністю, пунктуальністю, практичністю, орієнтовані на соціальні норми, віддають перевагу чітко регламентовану роботу. Матеріальне благополуччя для них найбільш значуще, ніж інших типів. Схильні до роботи, не пов'язаної з широкими контактами та прийняттям відповідальних рішень. Професії, що рекомендуються: економіст, касир у банку, податковий інспектор, ревізор, оператор ЕОМ, судовий виконавець, архіваріус, бухгалтер, нотаріус, бібліотекар та ін.

Близькі типи: реалістичний та заповзятливий.

Протилежний тип: артистичний.

V. заповзятливий – вибирає цілі та завдання, які дозволяють йому виявити енергію, ентузіазм. Поєднуються імпульсивність і холодний розрахунок. Наділений як вербальними, так і невербальними здібностями, володіє інтуїцією та навичками ефективного міжособистісної взаємодії. Цікавиться різними сферами життя та діяльності. Вважає за краще працювати з людьми та ідеями. Самовпевнений, пихатий, схильний до авантюризму. Наполегливий у досягненні цілі, лабільний. Типи темпераментів – холери стичний та сангвінік. Люди цього типу кмітливі, практичні, швидко орієнтуються у складні обстановці, схильні до самостійного прийняття рішень, соціально активні, готові ризикувати, шукають гострих відчуттів. Люблять та вміють спілкуватися. Мають високий рівень домагань. Уникають занять, що вимагають усидливості, великої та

тривалої концентрації уваги. Їх значимо матеріальне благополуччя. Віддають перевагу діяльність, що вимагає енергії, організаторських здібностей, пов'язану з керівництвом,управлінням та впливом на людей. Професії, що рекомендуються: керівник, директор, суддя, адвокат, брокер, підприємець, ріелтор та ін.

Близькі типи: конвенційний та соціальний.

Протилежний тип: дослідницький.

VI. артистичний – складний погляд на життя, гнучкість та незалежність у прийнятті рішень. Часто властивий фаталізм. Дуже чутливий, не соціальний, оригінальний. Має багату уяву, схильності до творчої діяльності, має гарну інтуїцію, незалежний, емоційний. Віддає перевагу заняттям творчого характеру. Переважають вербальні можливості. Для цього типу характерні виняткові здібності сприйняття та моторики, висока чутливість усіх аналізаторів. Має високий життєвий ідеал, нетривіальний. Люди цього оригінальні, незалежні у прийнятті рішень, що рідко орієнтуються на соціальні норми та схвалення, мають незвичайний погляд на життя, гнучкість мислення, емоційною чутливістю. Відносини з людьми будують, спираючись на відчуття, емоції, уяву, інтуїцію. Вони не виносять жорсткої регламентації, віддаючи перевагу вільному графіку роботи. Часто вибирають професії, пов'язані з літературою, театром, кіно, музикою, образотворчим мистецтвом (письменник, фотограф, музикант, художник, співак, журналіст, архітектор, актор, дизайнер).

Близькі типи: інтелектуальний та соціальний.

Протилежний тип: конвенційний[14]

3.2 Результати емпіричного дослідження

В опитуванні взяли участь 88 осіб (48 хлопців, 40 дівчаток) з двох ліцеїв м. Пологи Запорізької області (№3, №4). З них 36 учнів – 9-х класів, 52 учні – 11-х класів.

Для дослідження був взятий тест Дж. Голланда «Визначення професійного типу особистості». Одне з питань тесту направлене безпосередньо на виявлення представлення старшокласників про дорослість. Пропонувалося декілька варіантів відповідей, серед яких можна було вибрати не більше двох. Було встановлено, що своє уявлення про дорослість 65%опитаних старшокласників пов'язують в першу чергу зі створенням власної сім'ї, а також у значній мірі (51%) з отриманням освіти і влаштуванням на роботу (46%). Позиції дівчаток і хлопчиків в даному питанні дуже близькі. Відмінність лише в тому, що дівчатка (56%) більш орієнтовані на отримання освіти, ніж хлопчики (47%). Ці факти свідчать про реалістичність представлень старшокласників про майбутнє.

Однією із задач дослідження було визначення готовності випускників до різних життєвих ситуацій в умовах війни. Більшість опитаних – 85% – відповіли, що визначилися з вибором професії. Отже, школою на високому рівні здійснюється профорієнтаційна підготовка. Що стосується готовності до решти життєвих ситуацій, таким як: трудова діяльність, подолання життєвих труднощів, ділова співпраця з іншими людьми, прийняття відповідальності за свої рішення,створення власної сім'ї, то до них вважають себе підготовленим близько половини опитаних.

Важливо відзначити низьку (15%) готовність випускників до участі в суспільно-політичному житті суспільства, відсутність впевненості у справедливих та правдивих виборах.

Отже, недостатнє формування життєвої позиції молоді в політичних питаннях може призвести до зниження виборчої активності і громадянської відповідальності. Це тим більш важливо, що сьогоднішні підлітки – завтрашні активні учасники соціальних процесів.

Порівнюючи показники хлопців і дівчат при відповіді на це питання, можна спостерігати значну різницю (14%) при відповіді на питання по наступних позиціях. Хлопці продемонстрували велику готовність до трудової діяльності, тоді як дівчата – до прийняття відповідальності за свої рішення;

також дівчата виразили велику готовність до створення власної сім’ї.

Аналіз матеріалів дослідження показує сформованість у більшості старшокласників планів на майбутнє. В таблиці представлені як показники по групі в цілому, так і порівняльні дані по групах: дівчаток і хлопчиків, дев’ятикласників і одинадцятикласників.

Відмінність в установках на отримання випускниками вищої освіти у дівчаток і хлопчиків незначна (44% і 50%). Можна відзначити, що кількість старшокласників, які планують отримати вищу освіту, практично в три рази перевищує кількість дев’ятикласників, які планують навчання у закладах вищої освіти. Така націленість старшокласників на отримання вищої освіти може свідчити з одного боку, про її престиж, з іншого - про те, що вона розглядається випускниками як один зі шляхів досягнення життєвого успіху, більш міцних гарантій працевлаштування.

З числа опитаних, які визначили свої життєві перспективи після закінчення школи, 17% старшокласників планують влаштуватися на роботу, 8% - служити в армії, 4% - створити сім’ю, 3% - хотіли б залишитися в рідному місті.

У цьому дослідженні мотиваційна сфера професійного самовизначення вивчалася з наступних позицій: матеріальне благополуччя, кар’єрне зростання, корисність результатів професійної діяльності, престижність професії, можливість використовувати і розвивати свої здібності, а також зміст професійної діяльності в умовах війни.

Вибір професії розглядається респондентами як засіб досягнення певної мети (кар’єра, можливість мати високий заробіток і т.д.). Результати дослідження показали, що старшокласників при виборі професії привертає перш за все «високий заробіток». Даний пункт відзначили 92% опитаних (у тому числі 86% дівчаток і 96% хлопчиків).

На другому місці, за частотою відповідей – «можливість зробити кар’єру»(71%-62% хлопчиків, 82 % дівчаток).

На третьому місці опинилася «престижність професії», її вибрали 66% респонденти, у тому числі 60% хлопчиків і 74% дівчаток.

Результати опитування свідчать також про те, що дівчатка в значній мірі, ніж хлопчики прагнуть зробити кар'єру в своїй професії. В той же час старшокласники не особливо цікавляться змістом професійної діяльності, на це вказують 12% відповідей. Тільки 36% опитаних школярів вважають, що професійна діяльність повинна відповідати їх можливостям.

Орієнтуються на корисність результатів професійної діяльності 22% школярів, серед них 12% дев'ятикласників і 35% одинадцятикласників. На вдосконалення власної особистості в професійній діяльності (можливість розвивати свої здібності) вказали 35% випускників, серед них 39% хлопчиків 28% дівчаток. Дівчата випереджають хлопців по прагненню бути зайнятими престижною роботою (74% дівчаток 60% хлопчиків) і мати нагоду зробити кар'єру (82% дівчаток, 70% хлопчиків).

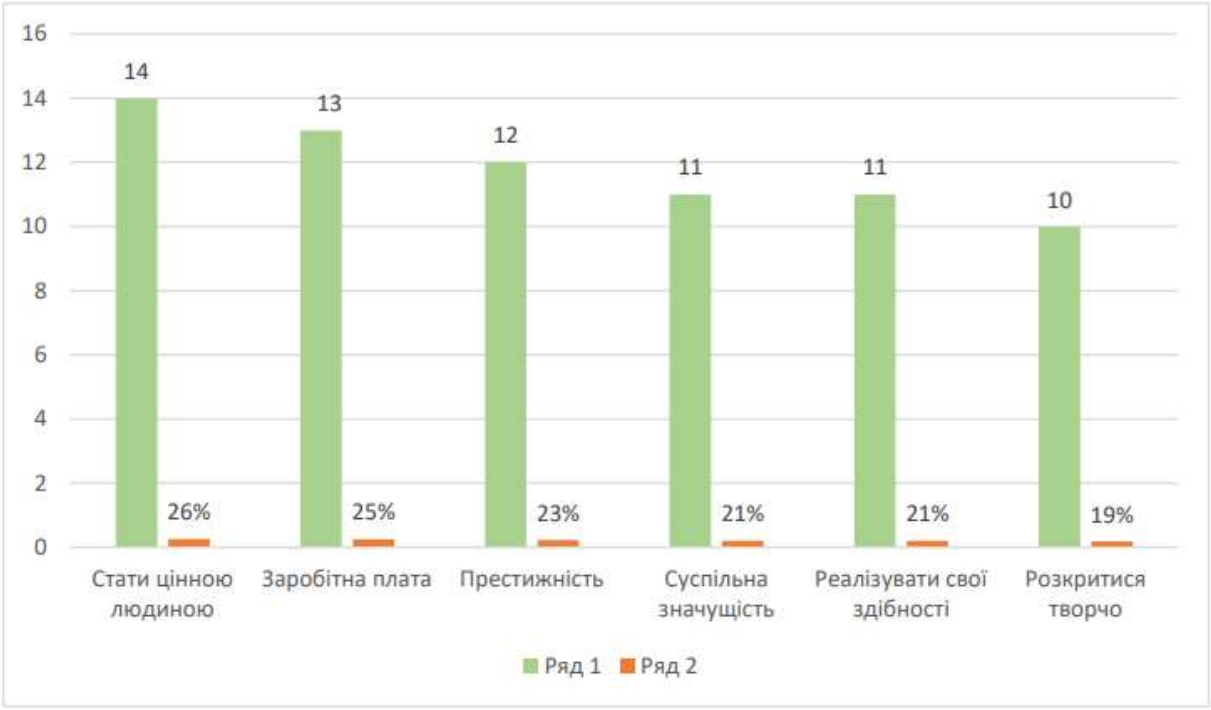

Рис. 3.1. Мотиви вибору професій

Результати методики «Визначення професійного типу особистості» розподіляються по шкалам наступним чином. Шкала «Автономність» має такі показники: високий - 22 особи (41%); середній - 32 особи (59%);

низький - 0 осіб. Переважає середній показник автономності. Це свідчить про те, що більшість респондентів прагнуть бути самостійними, реалізовувати свої можливості та здібності, достатньо ініціативні, проте інколи можуть стикатись з труднощами, що пов’язані з недостатнім рівнем досвіду та вмінням виокремлювати свої цілі та зовнішні впливи.

Шкала «Інформованість»: високий - 8 осіб (15%); середній - 43 особи (80%); низький - 3 особи (5%). 80% учасників дослідження мають середній показник за даною шкалою, що вказує на недостатню інформованість учнів про особливості майбутньої професії. Вони знають певні основи, проте для якісного процесу професійного самовизначення респондентам не вистачає більш предметного знання про особливості свого фаху, варіанти кар’єрних шляхів та навчальних можливостей.

Шкала «Прийняття рішень»: високий - 21 осіб (39%); середній - 32 особи (59%); низький - 1 особа (2%). Більшість студентів у вибірці мають середні показники за шкалою. Це свідчить про те, що наявна недостатня сформованість навички обирати з декількох варіантів, приймати рішення в умовах невизначеності. У сучасному світі існує багато кар’єрних альтернатив навіть в межах однієї спеціальності. Перед студентами постає професійний вибір навіть під час навчання, обираючи в які теми заглиблюватись, де проходити практику та інше, тому важливо стимулювати розвиток цієї навички.

Шкала «Планування»: високий - 21 особа (39%); середній - 32 особи (59%); низький - 1 особа (2%). У представленій вибірці середній показник є домінуючим. Під час навчання, формування кар’єрних цілей, початку професійного шляху необхідно вміти планувати свою діяльність. Респонденти мають певні навички для цього, проте недостатньо розвинуті, що може ускладнити процес самовизначення.

Шкала « Емоційне ставлення»: високий - 24 осіб (44%); середній - 28 осіб (52%); низький - 2 особи (4%).

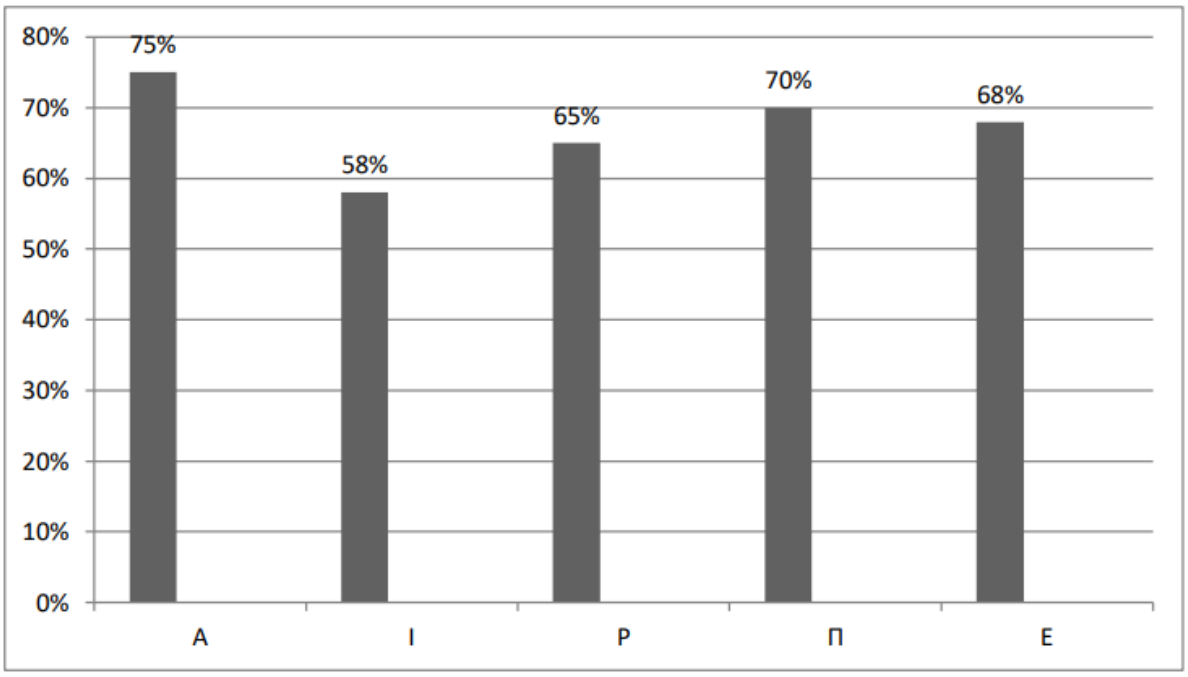

Рис. 3.2. Показники методики «Особистісні ресурси професійного вибору»

Зрозуміло, що основними доказами, якими керуються випускники сьогодні при виборі професії в умовах війни, є можливості досягнення матеріальних благ, набуття соціального статусу. Лише 35% старшокласників (28% дівчаток і 39% хлопчиків) хотіли б за допомогою вибраної професії розвивати свої здібності, бути корисними суспільству, при цьому зміст професійної діяльності йде на другий план.

Також було проаналізовано дослідження в яких є дані про те, на які спеціальності вступали старшокласники в Україні у 2021 та 2023 роках. Серед них можна виділити кілька ключових тенденцій.

Популярність спеціальностей. У 2021 році найбільшу популярність серед вступників мали спеціальності з інформаційних технологій, права, медицини та міжнародних відносин. У 2023 році, попри війну, популярність IT та медичних спеціальностей збереглася, а також зріс інтерес до інженерних і технічних напрямків. Водночас, збільшився попит на навчання за кордоном через безпекові питання в країні.

2. Вплив війни на вибір спеціальностей. Війна суттєво вплинула на географію вибору навчальних закладів. Більше абітурієнтів стали подавати заяви до закладів на заході України, де відносно безпечніше. Зростання кількості вступників до певних спеціальностей також обумовлене зміною пріоритетів через потреби країни у військовий час. Наприклад, спеціальності, пов'язані з медициною та психологією, стали ще більш затребуваними.

3. Статистичні дані. За даними «The Page», у 2023 році спостерігалося зменшення кількості заяв у порівнянні з довоєнним періодом, але зростання в порівнянні з 2022 роком. Наприклад, Львівський національний університет імені Івана Франка отримав на 35% менше заяв, ніж у 2021 році, але на 16% більше, ніж у 2022 році.

4. Вплив соціально-економічних факторів. Багато абітурієнтів зосереджують свій вибір на спеціальностях, що забезпечують стабільність і високі заробітки. Цей фактор посилився під час війни, коли соціально-економічні умови стали ще більш невизначеними.

Якщо взяти тилові райони нашої країни, у яких на сьогодні навчання проводиться наживо, то можна зробити висновки, що старшокласники обирають найчастіше професії, що стосуються права, психології та оподаткування. Тобто запити не сильно змінились, порівняно з довоєнними роками.

Що ж стосується прифронтових районів, а саме Запоріжжя, у якому і перебувають досліджувані старшокласники, так як їх місто окуповане, вони навчаються дистанційно, то їх запити трохи різняться. А саме, додались комп’ютерні технології, філологія, менеджмент, інженерія програмного забезпечення і т.д. Аналіз показує, що на вибір спеціальностей старшокласниками в Україні, особливо на прифронтових територіях, в 2023 році частково вплинула війна, яка змінила як пріоритети абітурієнтів, так і географічну структуру вибору навчальних закладів Сьогодні ми можемо спостерігати, що молодь обирає зрозумілі для себе професії, професії майбутнього, не пов’язані з воєнною справою.

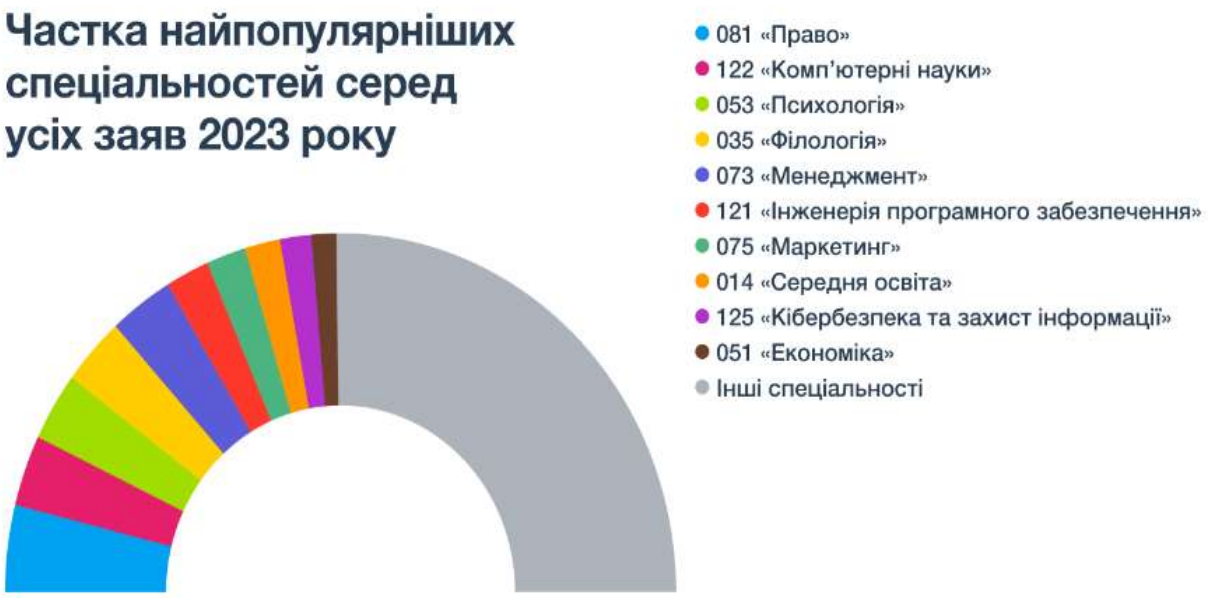

Рис.3.3 Популярні спеціальності у 2023 році

3.3. Психологічний тренінг для формування професійного самовизначення старшокласників

Для підвищення ефективності процесу формування професійного самовизначення в умовах війни пропонуємо використовувати тренінгову програму, розроблену А. В. Токар, яка призначена для підтримки старшокласників під час важкого періоду їхнього життя та спрямована на стимулювання професійного т особистісного самовизначення. Вона представляє собою нестандартний підхід, який враховує особливості вікового етапу старшокласників [29].

Мета програми:

- створення умов для побудови особистої професійної перспективи;
- надати ефективну психолого-педагогічну підтримку старшокласників;
- допомогти юнакам визначити свої життєві плани та відповідно вибудувати з ними алгоритм дій.

Задачі:

1) розвиток компетенцій планування свого трудового шляху та успішного просування в реалізації сформованого плану;

2) розвиток професійно важливих якостей та компетентностей, мотивів саморозвитку, особистісного росту;

3) формування готовності до нових форм організації праці в умовах ринкових відносин та конкуренції кадрів;

4) розвиток уміння співвідносити свої інтереси з вимогами трудової діяльності;

5) забезпечення старшокласників засобами самопізнання, розвитку навичок та вмінь по цілепокладанню та плануванню.

Учасники програми: старшокласники віком 15-16 років з низьким рівнем готовності до вибору професії.

Програма включає десять сесій, розподілених протягом 4-6 тижнів, з

рекомендацією проводження занять один або два рази на тиждень. Для досягнення поставлених цілей пропонуються різні методи впливу, такі як індивідуальні вправи, комунікативні ігри, використання візуалізації, техніки релаксації та етюди. Здійснення цієї програми передбачає тісну співпрацю психолога, соціального педагога, вчителів та педагога-організатора, які будуть залучені до проведення різноманітних занять для підвищення рівня професійного самовизначення старшокласників.

Структура програми:

1. підготовчий блок – привітання, включає в себе набір вправ, що сприяють активізації учасників групи, створенню благодатної атмосфери;

2. основний блок включає в себе бесіди, ігри, вправи, що допомагають зрозуміти та засвоїти головну тему та мету заняття;

3. заключний блок – зворотний зв’язок (рефлексія) передбачає обмін своїми почуттями та враженнями

План тренінгової програми:

Підготовчий етап.

Заняття №1. Мета – познайомити учасників групи, формувати довірливі стосунки у групі, згуртувати групу.

Привітання.

1. вправа «Ім’я та жест».

Мета: познайомити учасників один з одним та ведучим; створення атмосфери психологічного комфорту у групі.

2. вправа «Очікування – побоювання».

Мета: актуалізація потреб й очікувань учасників; створення умов для формулювання власних цілей та попередніх установок.

3. вправа «Молекули».

Мета: зниження емоційної скутості учнів.

4. вправа «Ураган».

Мета:створення умов для згуртування групи.

5. вправа «Жива анкета».

Мета: формулювання висновків.

Ритуал прощання.

Очікувані результати: Згуртована тренінгова робота , спрямована на довіру всередині групи

Заняття №2. Мета – створити умови для ефективного проведення занять.

Привітання.

1. ігрова вправа «У дитинстві я хотів(ла) бути…».

2. вправа «Квадрат».

Мета: зняття емоційної скутості учасників, згуртування учасників групи; підтримка групової єдності.

3. вправа «Хто Я?».

Мета: формування в учасників установки на саморозвиток у рамках занять по професійному визначенню.

4. Вправа «Успіх – це…».

Мета: отримання необхідної інформації про професійні наміри учнів.

Домашнє завдання – знайти та розповісти про будь-яку нову спеціальність (професію)

Ритуал прощання.

Очікувані результати: Позитивне налаштування на роботу; мотивація до діяльності, згуртування колективу

Основний етап.

Заняття №3. Мета – сформувати теоретичні уявлення та поняття, пов’язані зі світом професій; активізувати розумову діяльність.

Привітання.

1. ігрова вправа «Назви професію».

Мета: формування теоретичних уявлень та понять, пов’язаних із професією.

2. гра «Крокодил».

Мета: активізація розумової діяльності.

3. вправа «Людина-професія».

Мета: вивчення взаємозв’язку рис характеру із професіями.

Перевірка домашнього завдання.

Обговорення.

Ритуал прощання.

Очікувані результати: Допомога учням розібратися із різноманітністю професій; знайомство учнів із новими професіями; сформована мотивація до активного вивчення професій

Заняття №4. Мета - виявити професійні інтереси учнів.

Привітання.

1. опитування за методикою Т. М. Титаренко «Особистісні ресурси професійного вибору»

2. Індивідуальна творча діяльність. Вправа «Намалюй себе в майбутньому».

Мета: підтримка атмосфери творчого пошуку.

3. вправа «Ланцюжок професій».

Мета: ознайомлення із новими професіями.

4. вправа «Моє професійне кредо».

Мета: формування установки на необхідність професійного самовизначення.

Рефлексивне коло. Ритуал прощання.

Очікувані результати: Знайомство з класифікацією професій,розвиток уявлень про предмет та цілі праці, активізація прагнення до самопізнання

Заняття №5. Мета - усвідомити особистісні ресурси для вирішення проблем та визначити тимчасову перспективу.

Привітання.

1. розминка «Асоціації до майбутнього».

Мета:підтримка атмосфери творчого пошуку.

2. гра «Смуга перешкод».

Мета: відпрацювання навичок подолання труднощів на шляху досягнення мети.

3. вправа «Валіза в дорогу».

Мета: вивчення учасниками власних схильностей.

4. вправа «Мої особистісні та професійні плани».

Мета: формування навичок цілепокладання та планування.

Рефлексія. Ритуал прощання.

Очікувані результати: Визначення власних очікувань та уявлень про майбутнє, отримання досвіду індивідуального та спільного долання труднощів

Заняття №6. Мета - активізувати процес професійного та особистісного самовизначення

Привітання.

1. гра «Аукціон цінностей».

Мета: розвиток в учнів навичок самоаналізу, саморозуміння й

самокритики; виявлення важливих для спільної тренінгової роботи особистісних якостей; удосконалення знань учнів один про одного за рахунок виявлення їх якостей.

2. гра «Мрії».

Мета: вивчення учасниками власних інтересів, особистісних та професійних планів.

3. вправа «Автопортрет».

Мета:визначення особистісних особливостей, поглиблення процесів саморозкриття.

Рефлексія. Ритуал прощання.

Очікувані результати: Заняття сприяють усвідомленню власної значимості учасників, розширенню уявлень про особистісні ресурси, зниження рівня емоційного напруження старшокласників

Заняття №7. Мета - визначити професійні схильності та вподобання учнів, співвіднести індивідуальні можливості з вимогами, які необхідні для оволодіння професійними навичками

Привітання.

1. вправа «Оголошення в газету».

Мета: формування уявлень про правила самопрезентації, про використання навички ефективної самопрезентації у різних сферах життєдіяльності.

2. вправа «Моє покликання».

Мета: рефлексія своїх внутрішніх інтересів, бажань, особистісних якостей.

3. вправа «Мої переваги».

Мета: стимулювання самовиховання позитивних особистісних якостей. Рефлексія. Ритуал прощання.

Очікувані результати: виявлення особливостей та якостей, які допоможуть учням впоратися із обраною професією. Визначення відповідності до певної професії, і знаходження себе у цій сфері.

Заняття №8. Мета - усвідомити власну унікальність, свої слабкі та сильні сторони власної корисності для суспільства

Привітання.

1. вправа «Співбесіда».

Мета: активізація роздумів про відповідність якостей вимогам до професії.

2. вправа «Який я?».

Мета:визначення особистісних особливостей, поглиблення процесів саморозкриття.

3. вправа «Один для одного».

Мета: розвиток навичок конструктивної взаємодії.

4. вправа «Мої сильні сторони».

Мета: стимулювання самовиховання позитивних особистісних якостей.

5. вправа «Скажи мені хто твій друг» .

Мета: створення довірливих відносин у групі.

Рефлексія. Ритуал прощання.

Очікувані результати: усвідомлення власної унікальності, своїх слабких та сильних сторін власної корисності для суспільства.

Заняття №9. Мета - розвивати уміння знаходити ресурси для досягнення позитивних життєвих цілей у майбутньому

Привітання.

1. вправа «Мої досягнення».

Мета: стимулювання самовиховання позитивних особистісних якостей.

2. вправа «Долоня».

Мета: співставлення інформації про себе «ззовні» й «зсередини», формування уважності один до одного.

3. вправа «Професійні якості».

Мета: сприяння у визначенні професійних інтересів та схильностей активізація самопізнання.

4. гра «Пастки-капкани».

Мета: відпрацювання навичок подолання труднощів на шляху досягнення мети.

5. сінквейн на тему «Професія».

Аналіз знань.

Домашнє завдання – проєкт на тему «Моя майбутня професія». Обговорення, зворотний зв’язок.

Ритуал прощання.

Очікувані результати: Розвинулися уміння знаходити ресурси для досягнення позитивних життєвих цілей у майбутньому

Заключний етап.

Заняття №10. Мета – узагальнити отримані знань, закріпити навички

Привітання.

1. проєкти «Моя майбутня професія».

2. вправа «Валіза в дорогу».

Мета: актуалізація процесу професійного самовизначення за рахунок організації їхньої діяльності.

3. колективна діяльність. Вправа «Лист».

Мета: створення позитивного зворотного зв’язку учасниками тренінгу після завершення роботи.

Обговорення, зворотний зв’язок. Підведення підсумків.

Ритуал прощання.

Очікувані результати: Узагальнення отриманих результатів, закріплення навичок та визначення власних досягнень по завершенні усіх занять.

Також важливо зазначити основні методи активізації професійного самовизначення.

До них належать:

1) профорієнтаційні ігри з класом, розраховані на реальні умови роботи у школі: багато ігор проводяться в рамках уроку; передбачають роботу з цілим класом; проводяться одним провідним; передбачають високу динаміку

роботи; мають більш «скромний» ефект, ніж триваліші «терапевтичні» групи та консультації.

2) ігрові профорієнтаційні вправи (за процедурою близькі до терапевтичних вправ і розраховані працювати з підгрупою).

3) карткові профорієнтаційні методики. Виділяються основні групи карткових методик: а) інформаційно-пошукові системи – ІПС(«проф'янси», що зовні нагадують розкладання «пасьянсів», коли зі спеціальних карток на столі вишиковуються образи найбільш привабливих професій); б) ігрові карткові методики, призначені не для вибору професії, а для моделювання життєвого шляху, де клієнт, долаючи за спеціальними правилами різні ігрові «труднощі», що часто моделюють реальні труднощі життя, повинен досягти своїх життєвих та професійних цілей. При практичному впровадженні карткових консультаційних технологій виникає ціла низка труднощів: труднощі виготовлення карток;труднощі навчання (навчання непросте і розраховане на невелику групу майбутніх консультантів у 3-6 осіб, що за умов «ринку» виявилося «нерентабельно»); карткові методики зазвичай займають багато часу, від 40хвилин до 2,5-3 годин (хоча в психотерапії та особистісному консультуванні часу на розгляд важливих життєвих проблем не шкодують, але у профорієнтації ще сильні стереотипи швидкої та легкої допомоги) [26].

4) настільні карткові ігри (вони були розроблені з урахуванням інтересу підлітків до настільних ігор). Спочатку ці методики замислювалися як «домашній засіб», хоча досвід показав, що вони дієві при використанні їх консультантом (наприклад, у позаурочній роботі, на базі психологічного центру, у дитячому таборі) [31].

Бланкові карткові методики. Ідея – самостійне виготовлення карток та ігрових бланків, з наступною грою в карти та відображенням результатів гри у своїх бланках.

Активізують профорієнтаційні опитувальники. Це швидше «гра тести», оскільки головна мета – змусити замислитися про ті питання, які при їх

обговоренні в режимі дискусії або в звичайній розмові здаються «нудними», в опитувальнику, що активізує, ці складні питання просто включені в діяльність із заповнення бланка. Досвід показав, що дані методики мають і деякий діагностичний ефект (частина таких методик забезпечені приблизними нормами, що є рідкістю традиційних профорієнтаційних опитувальників) [28].

Бланкові ігри із класом. Основна ідея таких методик - грати зі всім класом і з кожним окремо (психолог грає на дошці, а кожен присутній - на своєму бланку). Дані методики дозволяють моделювати деякі моральні аспекти таких «престижних» на сьогоднішній день професій, як бізнесмен, юрист тощо.

Ціннісно-смислові опитувальники (головний акцент - на моральні аспекти професійного та особистісного самовизначення). Ці опитувальники містять деякі ігрові елементи, що дозволяють в формі, що інтригує торкатися тих питань, які сьогодні, в епоху орієнтації значної частини молоді на цінності масового суспільства та споживчого примітивізму, відкрито обговорювати просто ризиковано, може бути сприйнято як «моралізаторство» [27]

3.4. Рекомендації для педагогів щодо сприяння формуванню професійного самовизначення старшокласників.

Професійне самовизначення старшокласників є важливим етапом їхнього особистісного розвитку та визначає їхні майбутні кар'єрні шляхи. Педагоги відіграють важливу роль у цьому процесі, оскільки вони мають можливість надихати учні, оцінити, визначити та розвивати унікальні здібності кожного старшокласника.

Перш за все, вчителям важливо створювати відкритий простір, де можна обговорювати професійні теми. Регулярні бесіди щодо вибору професії можуть допомогти учням уявити різні професійні ролі.

Довіра та підтримка є важливими для цього процесу. Педагоги повинні активно слухати старшокласників, щоб виявити, що вони розуміють, і заохочувати їх обговорювати свої плани та цілі.

Важливо, щоб студенти могли відкрито вивчати свої інтереси через широкий спектр практичних і освітніх можливостей. Педагоги можуть організовувати профорієнтаційні заходи, лекції від фахівців, екскурсії та стажування, що допомагатимуть старшокласникам краще розуміти свої схильності та відкривати для себе різноманіття професій.

Допомагаючи учням визначити свої сильні сторони, слабкі сторони та області інтересів, вчителі також можуть сприяти розвитку критичного мислення та самоаналізу. Важливо враховувати, що розвиток професійного самовизначення є динамічним процесом, і вчителі повинні бути готові допомагати та консультувати учнів протягом усього навчального періоду.

Також, важливо враховувати індивідуальні особливості старшокласників та заохочувати різноманітні шляхи професійного розвитку. Педагоги повинні стимулювати творчий підхід до вибору кар'єри та допомагати учням розглядати свої інтереси в контексті сучасних викликів та можливостей ринку праці.

Педагогам також слід акцентувати увагу на розвитку навичок планування кар’єри та самоуправління, якщо вони хочуть сприяти старшокласникам у розвитку професійного самовизначення. Учні повинні бути навчені визначати свої цілі, створювати плани досягнення та приймати рішення щодо свого майбутнього професійного шляху. Для розвитку необхідних навичок своїх учнів вчителі можуть використовувати індивідуальні консультації, тренінги та поради. Необхідно також враховувати роль батьків та інших підтримуючих фігур у житті старшокласників. Педагоги можуть залучати батьків до процесу обговорення та підтримки професійного розвитку, спільно виявляючи сильні сторони та інтереси учнів.

Враховуючи комплексність індивідуальних шляхів професійного розвитку, педагогам слід ставити акцент на гнучкість та адаптивність

підходів, сприяючи гармонійному розвитку особистості кожного старшокласника. Систематичний моніторинг та обговорення з учнями їхніх професійних планів, цілей та досягнень є необхідним етапом у педагогічному процесі. Педагоги можуть надавати фідбек стосовно вибору шляху розвитку, допомагати виявити можливості для вдосконалення та розвитку у конкретній галузі.

Реалізація цих завдань у процесі психолого-педагогічної допомоги кар'єрному самовизначенні старшокласників, що пережили кризові життєві події, може здійснюватися через сприяння їхній цілеспрямованій пізнавально-пошуковій, проєктно-конструктивній і рефлексивно-регулятивній діяльності. Ця діяльність спрямована на: формування в старшокласників власного уявлення про особистий кар'єрний успіх в обраній професійній сфері; на конструювання індивідуального професійного, соціального й особистісного успішного професійного завдання; активізацію на підставі набутого досвіду рефлексії власної стратегії та способів практичної реалізації проєкту досягнення професійного успіху.

Для реалізації зазначених завдань може бути застосований широкий спектр методик і технологій: тренінги, дискусії, ділові ігри, організація спільної діяльності учнів. Найбільш ефективним вважаємо спільну проектну діяльність учнів.

Перевагою використання методу проєктів є можливість суттєвої зміни позиції старшокласника. Під час реалізації такого виду роботи учень виступає не об'єктом, а повноправним суб'єктом діяльності, оскільки для розробки власного проекту недостатньо дій за запропонованим алгоритмом, необхідно проявляти ініціативу в пошуку, освоєнні й застосуванні нових знань. Керівництво відбувається шляхом проведення циклу занять-консультацій зі старшокласниками, робота ж старшокласників над такими завданнями має відбуватися постійно, і відповідно педагогічний супровід цього процесу також повинен здійснюватися безперервно, за необхідності можна використовувати онлайн-формат спілкування.

Під час організації та виконання такого завдання педагог допомагає кожному в пошуку джерел інформації, а також сам виступає таким джерелом. Також він координує процес роботи та підтримує, заохочує учнів до активності в роботі над завданням, допомагає в плануванні роботи та структуруванні часу, визначає для них напрями рефлексії своєї проектної діяльності. Як теми для робіт пропонуємо розробити освітні проєкти підготовки до майбутньої професійної діяльності. Пропонуємо застосовувати цикл занять, який є частиною методики психолого-педагогічного супроводу особистісного і професійного самовизначення старшокласників, що опинилися в складних життєвих обставинах, розробленої автором . У процесі роботи учні мають виконати послідовно два завдання.

Створюючи перший проєкт «Професійний успіх: стратегія руху», старшокласник отримує загальні відомості про проєктну діяльність, про особливості освітніх завдань, виконує всі етапи роботи та отримує досвід виконання такого завдання.

Друга робота, «Проєкт досягнення професійного успіху», закінчується на підготовчій фазі, усі наступні фази виконання виконуються вже самостійно після закінчення школи .

Таким чином, в умовах війни і післявоєнного відновлення в процес психолого-педагогічного супроводу кар’єрного самовизначення старшокласників необхідно ввести заходи, спрямовані на розвиток і активізацію їхніх особистісних ресурсів, збереження їх у статусі ефективних суб’єктів діяльності, здатних до побудови проєкту власного професійного майбутнього та вирішення практичних завдань його досягнення, знаходити в собі внутрішні ресурси для подолання складних життєвих ситуацій. Професійне самовизначення старшокласників - ключовий етап особистісного розвитку та визначення кар'єрних шляхів. Тому завдання здійснення профорієнтаційної роботи з учнями покладається на психолога школи. Згідно штатного розпису у школі на 700 учнів один психолог, що створює труднощі у організації та здійсненні якісної профорієнтаційної роботи, сприяння

формуванню професійного самовизначення. Зважаючи на це, шкільний психолог повинен бездоганно володіти науковими методами організації та здійснення поетапної профорієнтаційної роботи з школярами, сприяти формуванню їх професійного самовизначення.

Педагоги також мають важливу роль у створенні відкритого простору для обговорення професійних тем, надаючи довіру та підтримку. Організація профорієнтаційних заходів та практичних можливостей допомагає учням краще розуміти свої інтереси, схильності. Вчителі сприяють розвитку критичного мислення та самоаналізу, адаптуючи підходи до індивідуальних особливостей.

Залучати до процесу сприяння розвитку, виявлених психологом професійно важливих якостей, потрібно і батьків. Систематичний моніторинг та фідбек забезпечують надійну підтримку учнів на їхньому шляху до професійного самовизначення.

Отже, проведене дослідження дозволило отримати наступні результати. Використовуючи методологічні підходи до вивчення професійного самовизначення старшокласників було використано якісні та кількісні методи дослідження, зокрема опитування Т.М. Титаренко «Особистісні ресурси професійного вибору». «Методику DISC» Вільяма Марстона , тест Дж. Голланда «Визначення професійного типу особистості», що дало змогу виявити актуальні тенденції, бар’єри та мотиви вибору професійної діяльності.

Було виявлено, що рівень усвідомленості професійного вибору значною мірою залежить від соціально-економічних умов, доступу до інформації про професії та рівня психологічної підтримки з боку батьків та педагогів. У зв’язку з цим висвітлено роль профорієнтаційних ігор та спеціальних методик у формуванні професійного самовизначення старшокласників. Ігрові підходи безумовно сприяють розвитку самопізнання, виявленню інтересів і схильностей, що значно полегшує процес вибору професії.

Також було проведено порівняння професійного самовизначення старшокласників у регіонах з різними умовами, зокрема в зонах бойових дій і тилових районах. Встановлено, що в умовах бойових дій молодь стикається з додатковими стресовими факторами, які ускладнюють процес вибору професії, тоді як у тилових районах спостерігається більша стабільність і ширші можливості для реалізації профорієнтаційних програм.

Загалом, результати дослідження підтверджують важливість інтеграції інноваційних методів у профорієнтаційну роботу з урахуванням регіональних особливостей, а також необхідність створення системи психологічної підтримки для молоді в складних умовах.

ВИСНОВКИ

Сьогодні у нашій державі відбуваються складні та важливі зміни у соціальній, економічній, культурній, освітній,військовій та політичній сферах. Ці зміни змушують переглядати та вдосконалювати існуючі традиційні форми та методи підготовки молоді до самостійного та свідомого вибору майбутньої професії. Вибираючи майбутню спеціальність,більшість молодих людей орієнтується на те,щоб професія була престижною та добре оплачуваною, і не зважають на той факт, що авторитет професії у суспільстві з часом змінюється.

Так само змінюється і попит на «престижні» та «авторитетні» спеціальності на ринку праці. Сьогодні в старших класах середньої школи передбачається профорієнтаційний відбір майбутньої професії, який потрібно вдосконалювати, ураховуючи вимоги і потреби суспільства.

Війна в Україні продемонструвала, що ринок праці може змінитись не лише за кілька років, але й за одну ніч. Міжнародна організація праці відзвітувала про те, що більше ніж 5 мільйонів українців втратили роботу через повномасштабну війну, яку почала Росія.

Аналіз результатів анкетування засвідчив, що в юнацькому віці самореалізація є важливою, основним мотивом її є бажання досягти успіху, перешкодою є страх невдачі, найперше досліджувані вбачають свою самореалізацію в професійній діяльності. Старшокласники вважають, що на прагнення молодої людини реалізуватися впливають самооцінка, внутрішня потреба, а також стимуляція інших людей і бажання досягти більшого. Обираючи професію, молодь із даної вибірки віддає перевагу саме тому, що їм є цікавим і тому, що вони люблять робити. Для більшості досліджуваних майбутня професія повинна давати можливість розвинути себе, досягнути успіху у житті. Емпірично з’ясовано, що 55,5% вибірки мають вище середнього рівень самоактуалізації.

Результати, отримані у ході проведення анкетування свідчать про наявність певних труднощів у професійну самовизначенні старшокласників сьогодні, в умовах війни. Сенс обраних професій старшокласники вбачають не в самій праці або професії, а як би поза ними, зокрема, в престижі або в заробітку. Значна частина старшокласників хотіли б наслідувати приклад родичів, друзів. Старшокласники недостатньо поінформовані у своєму виборі професії.

За результатами порівняння можна зазначити, що відмінності між групами існують. Висунута гіпотеза про те, що психологічні характеристики професійного самовизначення будуть відмінними у старшокласників в умовах війни та їх однолітками ще три роки тому, підтвердилася частково. Використані дослідження у довоєнні часи говорять про те, що рівень тривожності піднявся, підлітки більше обирають професії, які приноситимуть гроші, а не задоволеність від роботи.

Проведене дослідження є аналізом окремих структурних компонентів професійного самовизначення старшокласників та не претендує на повне розкриття даної проблематики. Перспективою подальших досліджень ми вбачаємо у проведенні методики на визначення самооцінки старшокласників та розробці корекційно-розвивальної програми для інформування та розкриття світу професій.

Професійне самовизначення молоді в сучасних умовах глобалізаційного світу не викликає сумнівів. Активність змін ринку праці доводить важливість освітньо-виховної роботи, спрямованої на засвоєння учнями старшої школи знань соціально-економічних та психосоціальних умов вірного вибору професії. Зміни, які сьогодні відбуваються в країні та світі детермінують високі вимоги перед людьми задля досягнення успіху в будь-якій професійній діяльності.

Пандемія у світі, війна в Україні, насиченість інформаційного простору, нові запити суспільства, зміна пріоритетів, економічні кризи, екологічні катастрофи – все це вимагає гнучкого мислення, ініціативності,

рішучості, самовдосконалення, самоосвіти, інноваційності тощо.

То ж аналіз науково-педагогічної та спеціальної літератури, дослідження досвіду практичної діяльності доводить, що центром профорієнтаційної роботи серед старшокласників виступає заклад освіти. Активність змін ринку праці доводить важливість освітньо-виховної роботи, спрямованої на засвоєння учнями старшої школи знань соціально-економічних та психосоціальних умов вірного вибору професії. Зміни, які сьогодні відбуваються в країні та світі детермінують високі вимоги перед людьми задля досягнення успіху в будь-якій професійній діяльності.

Війна показала нам правду про цей світ – він не є безпечним і стабільним, він може змінитися в одну мить. Але також вона дала нам можливість стати сильнішими та усвідомленими. Випускники сьогодні мають можливість стати професіоналами, які зможуть повернути нам почуття безпеки, поваги до себе, впевненість у завтрашньому дні та власних силах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова А.В. Концептуальні підходи до проблеми професійного самовизначення особистості у вітчизняній та зарубіжній психології. *Молодий вчений*. № 2 (17). 2015. С. 353-356.

2. Балл Г.О. Внутрішня свобода особи і особистісна надійність у контексті гуманізації у контексті гуманізації освіти. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ. 2003. № 9. С. 1-7.

3. Бенюк К. Як війна впливає на ментальне здоров'я українців та чи станемо ми хворим суспільством. URL: https://espreso.tv/psikhoterapevtka

4. Бодашевська Ю.С. Особливості професійного самовизначення у ранній юності (гендерний аспект). *World Science*. № 8 (48), Vol. 3. 2019. С. 45-49.

5. Боднар А.Я., Макаренко Н.Г. Особливості професійного самовизначення особистості на етапі навчання у ВНЗ. *Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. Т. 59. 2006. С. 49-55.

6. Васильєва О. А. Фактори професійного самовизначення особистості в сучасних умовах. *Наука і освіта : наук.-практ. журнал*. № 1. 2011. С. 19-23

7. Вікові особливості переживання травм війни: інтегративний підхід. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки».* URL: https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1272

8. Вітковська О.І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. - педагогічна та вікова психологія. Київ: 2002. 223 с.

9. Досвід надання допомоги дітям і сім'ям - жертвам військового конфлікту : практ. посіб. / І. О. Корнієнко, І. М. Лісовецька, Ю. А. Луценко, Д. Д. Романовська. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 152 с.

10. Джура О.Д. Культурне поле професійної самовизначеності особистості. Мультиверсум. *Філософський альманах*. Випуск 36. Київ. 2003.

11. Джура О.Д. Проблема особистого і професійного самовизначення в теорії профорієнтації (джерелознавча база дослідження). *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: збірник наукових праць.* Альманах. Київ: 2003. 346 с

12. Єлова Т. Основні чинники професійного самовизначення старшокласників. *Педагогічний часопис*. №2 (3). Волинь: 2016. С. 76-82

13. Журба К. Війна як чинник впливу на смисложиттєву сферу сучасних підлітків. *Нова педагогічна думка*. № 2 (110). 2022. С. 105–109.

14.Загребнюк Ю. В. Професійне самовизначення особистості як соціально-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Педагогічні науки.* Ч. 2. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. С. 146–151

15. Заєць І.В. Діагностичне забезпечення психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників. *Профорієнтація: стан і перспективи розвитку*: *Збірник матеріалів VIII психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті доктора педагогічних наук, професора Федоришина Б. О.* Київ: ДКС «Центр». 2018. С. 31-35.

16. Зборовська Н.В.. Психоаналіз і літературознавство. Посібник. Київ.Академвидав.2003 ББК83; 3-41Ковальська Н.М. Формування готовності старшокласників до вибору професії у сфері менеджменту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук». Київ, 2003. 22 с

17. Кумпан О.О. Професійне самовизначення та його вплив на загальний розвиток особистості в професійній діяльності. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки*. Випуск 4. 2018. С. 118-123

18. Ляска О. П. Теоретичний аналіз проблеми професійного самовизначення молоді. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Серія психологічні науки*. Вип. 1. 2008. С. 90–93.

19. Мачуський В.В. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. пед. наук. Київ, 2001. 16 с.

20. Людина і світ професій: навч.- метод. посіб. для 8–9-х класів / О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, С. М. Дятленко, І. І. Ткачук,З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценок ; за ред. О. Л. Мельника. Івано-Франківськ : "НАІР", 2015. 160 с.

21. Професійна орієнтація: теорія і практика: науково-методичний посібник для педагогічних працівників / За ред. О.В. Мельника. Івано-Франківськ: Видавництво "Тіповіт", Вип. № 2. 2011. 278 с.

22. Мельник О. В. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання». Київ, 2003. 20 с.

23. Павлютенков О. М. Формування мотивів вибору професії. Київ, 2000. 143 с.

24. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості:53моногр. / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. Київ : Ніка-Центр, 2006. 280 с.

25. Побірченко Н. А. Людина і праця : навч. посіб. для10-го класів / Н. А. Побірченко, О. П. Сергеєнкова, І. В. Підтілок. Київ : Наш час, 2006. 180 с

26. Професійна орієнтація : підручник для студентів /Єгорова Є. В., Ігнатович О. М., Кобченко В. В. та ін. ; за ред.О. М. Ігнатович. Кіровоград: Імекс - ЛТД, 2014. 240 с.

27. Психологічні основи профорієнтації і професійного самовизначення/ І.І. Баріхашвілі, М. П. Воронова, Г. В. Грищенко, І. М.Стариков. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2009. 208 с.

28. Кириченко В. В. Психологічні основи професійної адаптації та вибору професії : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2015. 110 с.

29. Психологія професійного самовизначення особистості: монографія / М.С. Корольчук, Ю.В. Дроздова, В.М. Корольчук, В.І. Осьодло, А.М. Сипливий; за заг. ред. М.С. Корольчука. Київ, 2018. 280 с.

30.Психологічна феноменологія екологічної катастрофи (на матеріалах Чорнобильської катастрофи): монографія. Київ: Ін-т соціології НАНУ, 1998. 302 с

31. Психологічні особливості підліткового віку. Модульне середовище для навчання. Вікова психологія. URL: https://msn.khmnu.edu.ua/mod/page/view.php?id=122528

32. Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд. Асоціація політичних психологів України: матеріали Всеукраїнського круглого столу /Слюсаревський М., Чуніхіна С., Найдьонова Л. Київ, 2022. 52 с.

33. Санько К. О. Психологічне благополуччя як основа повноцінного психологічно здорового функціонування особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія*. Харків, Вип. 59. 2016. С. 42–45

34.Середа О.Ю. Соціально-психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05. – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Київ, 2021. 201 с.

35. Сердюк Н.І., Кейдун Ю., Психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників. *Збірник тез наукових доповідей студентів. Філологічні науки.* Том 2. 2019. С. 185-186.

36. Тополь О.В. Формування готовності старшокласників до вибору професій сфери підприємницької діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Київ, 1997. 22 с.

37. Титаренко Т. М. Соціально-психологічна реабілітація особистості: етапи, технології, техніки. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Вип. 41. 2018. С. 157-167.

38. Ткачук І.І. Психолого-педагогічний супровід особистісного і професійного самовизначення старшокласників, що опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів: методичні рекомендації. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 78 с.

39. Ткачук І. І. Підготовка старшокласників до професійного самовизначення у роботі практичного психолога. *Організація та науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби і ПМПК* / Гаркавенко З. О.,Гобод І. Ю., Жук Т. В. та ін. ; наук. ред. В. Г. Панок, І. І. Цушко. 2-е вид., випр. Київ : Ніка-Центр, 2014. С. 79-88.

40. Ткачук І. І. Формування у старшокласників спрямованості на майбутній професійний успіх : дис. канд. пед. наук :13.00.07. Київ, 2016. 298 с.

41. Харченко С.В. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Вип. 18. 2015. С. 314-319.

42. Шевенко А.М. Професійне самовизначення старшокласників як чинник особистісного зростання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2021. 22 с.

43. Яновська Т.А. Психологічні особливості професійного самовизначення у підлітковому та юнацькому віці. *Молодий вчений*. № 4 (44). 2017. С. 270-274.

44. Яцина О.Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. № 7(25). 2022. С. 554-567.

45. Alipour F., Ahmadi, S. Social support and posttraumatics tress disorder (PTSD) in earth quake survivors: A systematic review. *Social Workin Mental Health.* Vol. 18(5). 2020. P. 501–514.

46. Atkinson J. Theory of Achievement Motivation. J. Atkinson, H. Feather. N.Y., 1966. 215 p.

47. Cohen S. Social relationships and health. *The American psychologist*. № 59(8). 2004. P. 676-684.

48. Lancashire R.D. andCohen B.J. Developmentin Vocational Guidance. *Occupational Psychology*. JubileeVolume. Vol. 44. 1977. London. P. 223 -228.

49. PedagogikaPracy. Podredakcia H. Bednarczyka. Pedagogicznaznp Warszawie Instytut Technologii, 1987. P. 184 - 230.

50. Tedeschi R. G. Posttraumatic Growth: conceptual foundations and empirical evidence / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun. *Psychological Inquairy*. 2004. Vol. 15 (1). P. 1-18

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика професійного самовизначення Дж. Голланда (Холланда)

Ця методика дозволяє співвіднести схильності, здібності, інтелект із різними професіями для найкращого вибору професії.

Теоретичною основою опитувальника професійного самовизначення є теорія професійного вибору, розроблена американським професором Дж.Голландом. Її суть у тому, що успіх у професійній діяльності залежить від відповідності умови типу особистості та типу професійного середовища. Поведінка людини визначається не тільки її особистісними особливостями, а й оточенням, в якому вона виявляє свою активність.

Люди прагнуть знайти професійне середовище, властиве своєму типу, яке дозволило б їм повніше розкрити свої здібності, висловити ціннісні орієнтації.

Пропонується 43 пари професій, в кожній парі Ви повинні вибрати одну: найбільш бажану.

1.

Автомеханік

Авіаконструктор

2.

Єгер

Інтерв'юер

3.

Кондитер

Начальник відділу

4.

Пасічник

Адміністратор

5.

Радіооператор

Актор

6.

Астроном

Гід-екскурсовод

7.

Бактеріолог

Коректор текстів

8.

Зоолог

Брокер

9.

Мінеролог

Актор цирку

10.

Гувернантка

Працівник архіву

11.

Священик

Голова адміністрації

12.

Консультант

Драматург

13.

Фінансовий радник

Директор фірми

14.

Шифрувальник

Мистецтвознавець

15.

Директор магазину

Композитор

16.

Гірничий інженер

Біофізик

17.

Тваринник

Репетитор

18.

Маляр

Упорядник каталогів

19.

Мисливствознавець

Директор ринку

20.

Електротехнік

Карикатурист

21.

Біолог

Сімейний лікар

22.

Вірусолог

Контролер-касир

23.

Генетик

Менеджер

24.

Гідробіолог

Письменник

25.

Вихователь дитячого садка

Кресляр

26.

Інструктор з плавання

Начальник відділу збуту

27.

Медсестра/медбрат

Модель

28.

Складач текстів

Оптовий торговець

29.

Переписувач нот

Музичний аранжувальник

30.

Виконроб

Музикант

31.

Машиніст

Інженер-дослідник

32.

Кравець

Консультант служби знайомств

33.

Рульовий-моторист

Реєстратор

34.

Штукатур

Підприємець

35.

Садівник

Танцюрист

36.

Редактор наукового журналу

Вчитель

37.

Фізик-теоретик

Копіювальник креслень

38.

Іхтіолог

Банкір

39.

Вчений-теоретик

Художник з інтер'єру

40.

Викладач іноземних мов

Контролер якості продукції

41.

Фізіотерапевт

Менеджер по закупці

42.

Соціальний працівник

Художник-мультиплікатор

43.

Продюсер телебачення

Режисер

Далі потрібно розрахувати результат. Домінуючим є тип з максимальною кількістю балів.

НОРМО-ТАБЛИЦЯ ДО ТЕСТУ Дж. ГОЛЛАНДА

СТ бали	Професійні типи особистості						СТ бали
	Р	І	С	К	П	А	
0	0-1	-	-	-	0-1	-	0
1	2	0	0-1	0	2	0	1
2	3	1	2	1-2	3	1-2	2
3	4-5	2-3	3-4	3	4-5	3	3
4	6	4	5	4	6	4-5	4
5	7	5	6	5-6	7	6	5
6	8-9	6-7	7-8	7	8-9	7-8	6
7	10	8	9	8	10	9	7
8	11	9	10-11	9-10	11	10-11	8
9	12-13	10	12	11	12	12	9
10	14	11-12	13-14	12	13-14	13-14	10
11	-	13	-	13-14	-	-	11

У нашому випадку матриця в стандартних балах буде мати вигляд:

Р І С К П А

Після підрахування всіх стандартних балів з усіх професійних типів у залежності від суми набраних балів визначається пріоритетний тип особистості та професійного середовища оптанта, надаючи перевагу першим трьом типам. Наприклад: належиш до підприємливого типу особистості з яскраво вираженими якостями артистичного й інтелектуального типів, тобто твоя формула особистості П А І. Це говорить про те, що для учня найкраще вибрати підприємливе професійне середовище, але ти будеш себе добре почувати і в артистичному або інтелектуальному професійних середовищах.

1. **реалістичному типу** особистості властива емоційна стабільність, орієнтація на сьогодення. Представники цього типу займаються конкретними об'єктами та їх практичним використанням: речами, інструментами, машинами. Віддають перевагу заняттям, які потребують моторних навичок, спритності, конкретності. Люди реалістичного типу охоче роблять, ніж кажуть, вони наполегливі й упевнені у собі, у роботі віддають перевагу чітким і конкретним вказівкам. Дотримуються традиційних цінностей, тому критично ставляться до нових ідей.

Професії – механік, електрик, інженер, моряк, водій тощо.

2. **артистичний тип** – люди цього типу оригінальні, незалежні у прийнятті рішень, рідко орієнтуються на соціальні норми і схвалення, мають

незвичайний погляд на життя, гнучкість мислення, емоційну чутливість. Відносини з людьми будують, спираючись на свої почуття, емоції, уяву, інтуїцію. Вони не виносять жорсткої регламентації, віддаючи перевагу вільному графіку роботи. Часто обирають професії, пов'язані з літературою, театром, кіно, музикою, образотворчим мистецтвом.

Професії – музикування, малярство, літературна творчість, фотографія, театр та ін.

3. **соціальний тип** ставить перед собою такі цілі та завдання, які дозволяють їм встановити тісний контакт із навколишнім соціальним середовищем. Має соціальні вміння і потребує соціальних контактів. Прагнуть повчати, виховувати. Гуманні. Здатні пристосуватися практично до будь-яких умов. Намагаються триматися осторонь інтелектуальних проблем. Вони активні та вирішують проблеми, спираючись головним чином на емоції, почуття та вміння спілкуватися.

Професії: лікар, учитель, психолог, соціальний працівник тощо.

4. **конвенційний тип (офісний**) віддає перевагу чітко структурованої діяльності. З навколишнього середовища він вибирає цілі, завдання та цінності, що походять зі звичаїв і зумовлені станом суспільства. Йому характерні серйозність наполегливість, консерватизм, старанність. Відповідно до цього його підхід до проблем носить стереотипний, практичний та конкретний характер.

Професії - машинопис, бухгалтерія, програмування та ін.

5**. підприємливий тип** обирає цілі, цінності та завдання, що дозволяють йому виявити енергію, ентузіазм, імпульсивність, домінантність, реалізувати любов до пригоди. Йому не до вподоби заняття, пов'язані з ручною працею, а також, що потребують посидючості, великої концентрації уваги та інтелектуальних зусиль. Віддає перевагу керівним ролям, в яких може задовольняти свої потреби в домінантності та визнанні. Активний, підприємливий.

Професії – директор, журналіст, адміністратор, підприємець та ін.

6. **інтелектуальний тип** орієнтований на розумову працю. Він аналітичний, раціональний, незалежний, оригінальний. Переважають теоретичні та до певної міри естетичні цінності. Роздуми про проблему він віддає перевагу заняттям з реалізації пов'язаних із нею рішень. Йому подобається вирішувати завдання, які потребують абстрактного мислення. Робота здатна захопити їх настільки, що стирається грань між робочим часом та дозвіллям. Світ ідей для них може бути важливішим, ніж спілкування з людьми. Матеріальне благополуччя для них зазвичай не на першому місці.

Професії насамперед наукові: математик, фізик, астроном тощо

Додаток Б

Методика DISC (У.Марстона)

Методика DISC використовується для дослідження поведінки людей у навколишньому середовищі або в певній ситуації. Також дана методика застосовується у профдіагностичній та профконсультаційній діяльності. В методиці DISC розширено інтерпретацію результатів.

Інструкція: Вам необхідно вибрати з чотирьох (або з двох) ситуацій той варіант, який Вам підходить, як би Ви вчинили. Відповідайте так, як Ви зазвичай робите (якщо Ви бували в подібній ситуації) або як Вам дійсно хочеться вчинити (якщо ситуація Вам не знайома).

Тестове завдання:

1. Ви прийшли у гості, де зібралося вже понад 10 людей. Ваша реакція:

а) Чудово! Люблю шумні компанії, можна повеселитися,познайомитися з новими людьми.

б) Я люблю бувати в компаніях, часто опинятися у центрі уваги. Адже вдасться гарненько повеселитися або,в крайньому випадку познайомитись з корисними людьми.

в) Сподіваюся, що зустріну знайомих, з якими мені буде приємно поспілкуватися. Якщо всі незнайомі люди, то мені буде некомфортно.

г) Я не дуже люблю гучні компанії і ходжу на вечірки, щоб завести або підтримати корисні знайомства. Мені приємніше посидіти і поговорити з кількома людьми у спокої та тиші.

2. На цій же вечірці Вас попросили виголосити тост. Ваша реакція:

а) Я не люблю привертати до себе увагу, ненавиджу говорити при людях. Яне буду ні погоджуватися, ні відмовлятися, а спробую просто якось ухилитися.

б) Я гарний оратор і знаю декілька цікавих побажань. Усі будуть у захваті.

в) Я не боюся вимовляти тости, навіть отримую від цього задоволення, скажу щось розумне по ситуації.

г) Я, швидше за все, знайду привід і відмовлюся. Але якщо мені треба справити хороше враження для користі справи, то можу й сказати доречний витончений тост.

3. Ваш начальник дав Вам і вашому товаришу по службі завдання, але не призначив відповідального за його виконання. Ви обоє сподівалися один на одного і забули про завдання. Зараз ваш начальник висловлює своє невдоволення, щодо невиконаного завдання. Ваша реакція:

а) Негативні емоції, які не проявляються зовні. Я можу контролювати себе, але тепер я знаю, чого можна очікувати від цих людей, буду обережнішим у роботі з ними в майбутньому.

б) Дуже емоційна реакція, можливі сльози. Ну так, я – не дуже уважна та пунктуальна людина, але не я один (одна) винен(а). Буду скаржитися на них усім друзям та знайомим.

в) Образа на товариша по службі. Як він міг мене так підставити! Образа на начальника. Я довго переживатиму через це, швидше за все, мовчки.

г) Злість на начальника, тому що він безграмотний керівник, та/або на товариша по службі, тому що він мене підставив. Сплеск агресивних емоцій. Швидше за все, комусь із них щось скажу.

4. Вам дали важливе завдання. Термін виконання – місяць, а виконати його можна за два тижні. Ваша реакція:

а) Краще скоріше виконаю завдання та здам його. І в очах начальства матиму гарний вигляд, і в мене буде час для інших справ.

б) Спочатку мені треба подумати, як найкраще підійти до виконання цієї роботи. Навіть якщо зроблю її заздалегідь, одразу здавати не буду. Нехай полежить, потім ще раз виправлю помилки. Можливо, здам роботу за день до визначеного терміну.

в) Відразу візьмуся до справи. Але, швидше за все, мені швидко

набридне ця робота, і я переключуся на інші завдання. Закину цю роботу доти, доки не настане крайній термін. Потім терміново все дороблятиму, може, навіть здам завдання із запізненням.

г) Хотілося б почати робити одразу, але знаю, що так не вийде. Завжди є більш термінові чи важливіші справи, які весь час відволікають. Швидше за все, виконуватиму завдання до останньої хвилини.

5. Попереду довгі вихідні. Ви вирішили кудись вибратися. Що Ви оберете:

а) з'їздити у гості до родичів чи провести день із сім'єю.

б) сходити до парку або на вечірку з друзями.

в) з'їздити на картинг або пограти у футбол із друзями; провести активно вільний час.

г) сходити на концерт чи виставку, можна самому або з близькою людиною.

6. Якби Ви вирішили стрибати з парашутом, то чому:

а) я познайомився з дуже цікавими людьми (людиною), які займаються парашутним спортом. Це вони вмовили мене приєднатися.

б) мені необхідно через це пройти задля досягнення важливої для мене мети.

в) я взагалі люблю ризик, адреналін. Хочу дізнатися, на що я здатний(на).

г) мене вважають тихонею. Я завжди в тіні, відмовчуюсь. Хочу довести собі та іншим, що я не боягуз(ка).

7. Які коментарі Ви чуєте частіше (як у школі, так і вдома) на свою адресу:

а) «А швидше не можна?», «Ти знову тягнеш час!», «Скільки можна обговорювати одне й те саме».

б) «Будь ласка, повільніше», «Ти знову всіх квапиш, ми нікуди не запізнюємося!», «Тобі вже все ясно, а мені ще ні. Давай, не поспішаючи, все обговоримо».

8. Ви дізналися, що Вас вирішили підвищити на роботі. Що Ви зробите насамперед:

а) повідомите рідних та близьких людей про підвищення, влаштуєте затишне домашнє свято.

б) купите собі якусь дорогу річ, щоб у новому образі прибути на місце роботи першого дня на новій посаді (годинник, костюм, машину).

в) поділитися радістю з друзями, влаштуєте велику гучну вечірку.

г) почекаєте з радістю, не будете смітити грошима і дзвонити про підвищення, поки не почнете працювати на новому місці. Адже ще навіть наказ не підписано.

9. У Вас завтра іспит. Ваша поведінка:

а) краще швидко повторити матеріал, щоб залишився час на інші важливі для Вас справи.

б) краще ще раз не поспішаючи все повторити, нехай навіть це займе всю ніч.

в) краще добре поспати перед іспитом, щоб прийти на нього із «свіжою головою». До іспиту Ви готувалися заздалегідь.

г) «Перед смертю не надихаєшся». Краще взагалі не думати про іспит, а піти повеселитися.

10. Як Ви вважаєте, що є головним для перемоги, для досягнення успіху:

а) особисті зусилля кожного. Кожна людина повинна відповідати за себе, викладатись по максимуму, не ховатися за спинами інших.

б) головне – командна робота, люди можуть досягти чогось тільки разом, допомагаючи один одному, підтримуючи один одного.

11. Якби Ви вирішили відкрити свій бізнес (успіх та прибутковість гарантовані), що б Ви обрали (абстрагуйтеся від вашої професії):

а) фінансову фірму або фірму боротьби зі шкідливими комахами.

б) охоронну фірму або магазин зброї.

в) ресторан чи нічний клуб.

г) медичний центр чи бюро послуг.

12. У Вас новий просторий кабінет. Чим Ви прикрасите його стіни?

а) своїми фото із відомими людьми чи яскравими сучасними картинами.

б) фото рідних або груповими фото ваших товаришів зі школи

в) дипломами чи нейтральними картинами.

г) портретом президента чи старовинною шаблею.

13. Що Ви цінуєте найбільше в одязі?

а) в одязі обов'язково має бути якась родзинка, кураж.

б) одяг має виглядати дорого і круто.

в) одяг повинен бути зручним.

г) одяг повинен бути якісним і доречним, тобто відповідати віку,фігурі та ситуації, в якій його одягаєш.

14. Вам необхідно вибрати змагання, в якому Вам найкомфортніше буде брати участь і де у Вас буде найбільше шансів на перемогу. Що Ви оберете?

а) індивідуальні змагання, де оцінюється кмітливість, а не швидкість реакції (шахи, більярд, покер).

б) індивідуальні змагання на швидкість та сміливість (стрибки з парашутом, автоперегони, гірські лижі).

в) командні змагання, краще якісь незвичайні (футбол у багнюці, всякі веселі старти).

г) Командні змагання, де потрібна взаємна підтримка, взаємодія всієї команди (змагання між школами зі створення кращого проєкту).

15. Вам потрібно вибрати готель. Що Ви оберете?

а) якийсь пристойний готель у центрі (щоб не соромно було).

б) якийсь цікавий незвичайний міні-готель.

в) готель, де раніше зупинялися або який порекомендують знайомі.

г) готель із ідеальним співвідношенням ціни та якості. Можливо, у старовинному будинку у ретростилі.

Обробка результатів: для аналізу результатів знайдіть та виділіть отримані відповіді в таблиці. Кожна відповідь дорівнює одному балу.

Визначте загальну кількість балів у кожному рядку. Домінуючим поведінковим стилем є той, який набрав найбільшу кількість балів. В інтерпретації описуються типи, які набрали найбільше балів.

Тип	Відповідь
D	1б, 2в, 3г, 4а, 5в, 6в, 7б, 8б, 9а, 10а, 11б, 12г, 13б, 14б, 15а
I	1а, 2б, 3б, 4в, 5б, 6а, 7б, 8в, 9г, 10б, 11в, 12а, 13а, 14в, 15б
S	1в, 2а, 3в, 4г, 5а, 6г, 7а, 8а, 9б, 10б, 11г, 12б, 13в, 14г, 15в
C	1г, 2г, 3а, 4б, 5г, 6б, 7а, 8г, 9в, 10а, 11а, 12в, 13г, 14а, 15г

Інтерпретація результатів:

Фактор D (DOMINANCE – Домінування) – тип Лідер, Керівник.

Лідери, Керівники, досить авторитарні люди, які знають, чого хочуть і як цього досягти, і не дуже звикли прислухатися до чужої думки. Даний тип

вирізняється активністю, амбіційністю, цілеспрямованістю, силою волі. Люди з даним домінуючим поведінковим стилем воліють діяти і приймати рішення. Вони володіють швидкою реакцією і концентруються на найбільш важливих та термінових проблемах. Намагаються не стояти на місці, їм завжди потрібен результат і прогрес. Особистості даного типу люблять складні завдання.

Вони прагнуть контролювати ситуації та події, готові до конкуренції, цінують владу та відповідальність. Ставлять високі цілі та очікують, щоб їх авторитет було визнано. У відносинах з іншими, як правило, прямолінійні, позитивні, відкрито висловлюють свою думку. Говорять те, що думають, іноді бувають різкими. Люблять перебувати на першому плані. Як правило, мають сильний характер і є самодостатніми людьми. Цікавляться усім незвичайним та ризикованим, готові випробовувати себе у різних сферах. Часто виступають як ініціатори, які постійно шукають нові можливості.

Володіють значними внутрішніми ресурсами та здатні адаптуватися до різних ситуацій.

Головні ознаки: люблять змагатися, агресивні, рішучі та орієнтовані на результат; відповідальні, контролюють ситуацію, тримають владу у своїх руках. Також даному типу подобаються зміни і важкі завдання.

Сильні сторони: харизматичність, незалежність, наполегливість, вміння приймати рішення, ефективність, воля.

Слабкі сторони: агресивність, жорсткість, егоцентризм.

Професійні особливості: особистості даного типу можуть бути гарними керівниками, формальними лідерами. Їх цінність для компанії, організації: орієнтовані на прибуток, хороші організатори, легко приймають виклики; вирізняються вмінням приймати ефективні рішення у конкурентних, складних ситуаціях; прагненням досягати результату, попри зовнішні перешкоди.

Люди, з низьким фактором D довго думають перед тим як ухвалити рішення. Вони: консервативні, доброзичливі, кооперативні (готові кооперуватися), розважливі, невибагливі, обережні, помірні, приємні, скромні та миролюбиві.

Примітка: Ідеальний керівник проектів – це суміш Лідера та Командного гравця. Хоча це – найсуперечливіший тип, він ідеально підходить на посаду керівника проєктів. Відмінні риси такої людини – бажання домінувати (тип Лідер) та прагнення підтримувати дружню обстановку (тип Командний гравець). За рахунок синергії таких якостей – співробітнику якраз і вдасться виконати проект якісно і вчасно.

Фактор I (INDUCEMENT – Вплив, Переконання) – тип Комунікатор. Люди, що прекрасно встановлюють нові контакти, їх професія – це спілкування. Такі люди ефективні комунікатори, легко розширюють вигідні їм зв’язки, вміють пристосовуватися до будь-яких ситуацій. Вони повні ентузіазму, оптимізму. Дані особистості люблять знайомитися з новими людьми, відрізняються творчим підходом і прагнуть втілити свої мрії

в реальність. Рішення, які вони пропонують, часто, вирізняються оригінальністю, хоча можуть бути надзвичайно складними. Комунікатори вміють мотивувати людей. Вони генерують купу ідей, але далеко не завжди їх реалізовують.

Особистості даного типу здатні переконувати інших; як правило, вони оптимісти. В організації демонструють інтенсивну соціальну активність, готові допомагати іншим у здійсненні їх проектів. Такі люди – відкриті та доброзичливі. Вони надають перевагу переконанню, а не адміністративному впливу. Люди даного типу можуть робити швидкі висновки та діяти, керуючись своїми емоціями. Дані особистості прагнуть бути популярними.

Вони можуть бути, наприклад, прекрасними PR-менеджерами; фахівцями з просування товарів та послуг – дані професійні сфери чудово підходять для них.

Головні ознаки: комунікативність, товариськість, оптимістичність, життєрадісність, орієнтованість на людей, непередбачуваність, енергійність, демонстративність, ентузіазм. У взаємодії з людьми даний тип прагне бути позитивним і доброзичливим. Неуважний до деталей, балакучий та емоційний. Обіцяє більше, ніж здатний виконати, оскільки оптимізм популярність для нього є дуже важливими складовими.

Сильні сторони: ентузіазм, уміння переконувати, оптимізм, комунікативні здібності.

Слабкі сторони: емоційність, самовпевненість, скептицизм, неуважність до деталей.

Професійні особливості: дані особистості будуть ефективними у виконанні роботи, яка потребує спілкування; творчого підходу, розробки ідей.

У колективі вони часто стають неформальними лідерами. Їх цінність для компанії, організації: комунікативність, креативність, вміння мотивувати інших на результат; здатність вирішувати конфлікти. Вони є гарними командними гравцями.

Люди, з низьким фактором I діють та спілкуються з обережністю; працюють більше із даними, ніж із фактами. Вони: логічні, недовірливі, стримані, схильні до критики, відсторонені, скептичні.

Фактор S (STEADINESS – Стабільність, Сталість) – тип Командний гравець. Такі особистості – хороші працівники, висококваліфіковані спеціалісти. Однією з головних ознак є нездатність до зради, на таких людей завжди можна покластися. Люди даного типу вміють слухати, вести переговори. Вони відрізняються високою стабільністю у роботі. Люди даного типу відчувають потребу в надійності, стабільності і не люблять різких змін.

При цьому вони приділяють велику увагу відносинам між людьми, вони тактовні, уважні та сердечні. Такі особистості є спокійними, м'якими, терплячими, стриманими, обережними, передбачуваними, стійкими, послідовними та неупередженими. У більшості випадків встановлюють тісні дружні стосунки з невеликою групою вірних колег, друзів. Вони міцно прив'язані до свого робочого колективу, постійних клієнтів; професійних умов та звичок. Такі люди добре працюють у команді і можуть координувати свої зусилля і зусилля інших у плані темпу та розподілу роботи. Дані особистості здатні розвивати гарні корпоративні традиції та звички, можуть виконувати циклічну роботу не втрачаючи якості.

Головні ознаки: спокійність, терплячість, скромність та неквапливість, завжди готовність допомогти. Такі особистості – лояльні, уважні слухачі, наполегливі, надійні та урівноважені. Даному типу потрібна стабільність і безпека, у ситуаціях різких змін – йому необхідна допомога.

Сильні сторони: теплота, надійність, схильність до співпраці, уміння слухати і вести партнерські переговори.

Слабкі сторони: залежність, покірність, зайва обережність, поступливість, повільність, нерішучість, впертість.

Професійні особливості: особистості даного типу чудово зарекомендують себе у роботі, що пов'язана з командотворенням, об'єднанням людей; індивідуальним підходом до працівників. Їх цінність для

компанії, організації: хороші командні гравці, працюють для досягнення загальної мети, терплячі, мають високий рівень емпатії, лояльні до компанії. Найкраще виконують завдання, що стосуються підтримки стабільних контактів з оточуючими.

Люди, з низьким фактором S люблять інтенсивність, зміну та різноманітність дій; здатні виконувати кілька справ одночасно. Вони є активними, динамічними, неспокійними, імпульсивними, демонстративними, гнучкими.

Фактор С (COMPLIANCE – Відповідність) – тип Аналітик. Люди даного типу прекрасно працюють з паперами, оскільки уміють концентруватися, шукати помилки та діяти продумано. Буква закону та інструкції – для них понад усе. Вони дотримуються формальних процедур, критичні до себе та до оточення. З людьми даного типу дуже складно обговорювати нові ідеї, але коли інформація прийнята, вони орієнтовані на вирішення проблеми. Особистості даного типу обережні та консервативні. Вони ретельно аналізують кожну деталь, перш ніж прийняти рішення. Демонструють відмінне відчуття моменту та прагматизм у виборі найкращого рішення для дії у певній ситуації. Такі люди вирізняються гарними аналітичними здібностями. Вони майже завжди відповідають тому іміджу, якого від них очікують. У більшості ситуацій роблять все можливе, щоб уникнути конфліктів. Аналітики прагнуть до стабільності, чесності та справедливості; схильні дотримуватися правил як в особистому так і професійному житті; уважно ставляться до деталей. Дані особистості – обережні, вимогливі, системні, охайні, точні, тактовні, але іноді можуть справляти враження неемоційних та холодних.

Головні ознаки: точність, послідовність, діловитість, обережність, розвинуті аналітичні здібності. Даний тип концентрується на завданні, виконує роботу дуже якісно. Він надмірно зосереджений на деталях, прискіпливий, повільний, критичний, віддалений від людей, дещо песимістичний та холодний.

Сильні сторони: орієнтованість на вирішення проблем, точність, методичність, організованість, раціональність.

Слабкі сторони: критичність, формалізм, схильність до засудження, проблема з прийняттям швидких рішень.

Професійні особливості: особистості даного типу добре проявлять себе на посадах, що вимагають уважності, системності, посидючості, розвинених аналітичних здібностей (наприклад: HR-менеджер, коректор, бухгалтер, аналітик, економіст, юрист тощо).

Змішані типи:

Також можливі варіанти, коли у людини виявиться змішаний домінуючий тип поведінки. Це означає, що якості двох типів можуть проявлятися рівномірно. Наприклад:

Тип DI: володіють умінням впливати на людей, харизматичні, за рахунок чого займають лідерські позиції у колективі. Завжди досягають потрібних результатів у переговорах, вміють висловлювати та доносити свою

думку до інших людей. Їм комфортно у конкурентному середовищі. З іншого боку, вони часто тиснуть на людей та маніпулюють чужою думкою, а також демонструють агресивний тип поведінки.

Тип IS: з ними легко знаходити спільну мову. Дані особистості вирізняються теплотою та гнучкою моделлю поведінки. Вони вміють співпереживати та прощати. Це одночасно як позитивна, так і негативна риса, оскільки іноді цим активно користуються інші.

Тип SC: такі особистості чудово поєднують у собі аналітичні здібності та вміння працювати з людьми. Вони відрізняються надійністю і комфортно почуваються у стабільній обстановці. Мінуси – відсутність амбіцій; схильність закриватися у собі та віддалятися від усіх у стресових ситуаціях.

Тип DC: представники цього типу будуть нудьгувати у комфортних умовах. Вони люблять нестабільність та зміни. Вони намагаються досконало виконувати всі свої завдання, чим можуть довести мало не до сказу інших людей.